

Ба ҳукми дастнавис

КАРИМОВА ДИЛАФРҶЗ НАСИБОВНА

**МУҚОИСАИ НИЗОМИ САДОНОКҲО ВА
ҲАМСАДОҲОИ ЗАБОНҲОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

**10.02.20 – забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ,
типологӣ ва муқоисавӣ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И
рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои филология

Душанбе – 2018

Рисола дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни анҷом шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович**
доктори илмҳои филология, профессор

Муқарризи расмӣ: **Ҷамшедов Парвонахон Ҷамшедович**
доктори илмҳои филология, профессор
мудири кафедраи забонҳои хориҷии
АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бобомуродов Шакар
номзади илмҳои филология, дотсенти
кафедраи забони адабии муосири
тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

**Ведущая
организация:** Донишкадаи давлатии забонҳои
Тоҷикстон

Ҳимоя рӯзи 14-уми март соли 2019, соати 13⁰⁰ дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-028 назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, бо нишони ш. Душанбе, бинои марказӣ, ошӣёнаи 2, толори Шӯрои олимони донишгоҳ баргузор мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия дар китобхонаи илмии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, бо нишони ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121 ва тавассути сомонаи www.tgpu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «   » декабри соли 2018 фиристода шуд.

Котиби илмии
Шӯрои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филология,
дотсент:

 Мирзоалиева А.

ТАВСИФИ УМУМИИ ҚОР

Дар ҷомеаи муосири бархӯрди гуногунфархангӣ забони тоҷикӣ ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо ва забони давлатӣ бо дигар забонҳои ҷаҳон робитаи ногузастанӣ дошта, дар ин замина вазифаҳои фароҳи ҷамъиятию сиёсиро касб менамояд.

Пажӯҳиш ва омӯзиши ҳар як забони хориҷӣ бо таҳқиқи талаффуз ва вижагиҳои овоиносии он ҳамеша рабт дорад. Бешак, барои дарки ифодаҳои забонҳои хориҷӣ ва «садо додан»-и афкори шахс – донишмандони қонуният ва ҳодисаҳои фонетикӣ мавҷудаи онҳо мебошад. Сабаби дарки норавшан ва ҳатто нодурусти нутқи забони хориҷӣ аксар вақт аз нуқси маҳорати талаффуз падида меояд.

Зимни омӯхтани тарзи дурусти талаффузи овозҳои нутқи забони мавриди омӯзиш ва таҳқиқ зарур аст, то ки забони хориҷӣ ба андозаи амиқ аз худ карда шавад.

Ба таҳияи асосҳои методикаи муассири таълим ва омӯзиши талаффузи овозҳои забони англисӣ аз ҷониби муҳассилини тоҷикзабон, омӯзиши тазодии хусусиятҳои фонетикӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муносибати муваққатӣ дорад. Чунин омӯзиш барои ба назар гирифтани номувофиқати типологии забонҳои мавриди муқоиса ба гунаи некӯ метавонад мусоидат намояд. Эҳтимолияти аз нигоҳи назариявӣ муайян намудани он душвориҳоеро пеш меорад, ки бо онҳо муҳассилини тоҷикзабон дар раванди омӯзиши тарзи талаффузи овозҳои забони англисӣ, интиҳоби муносиби душвориҳои фонологӣ, фонетикӣ ва мутаносибан коркарди омӯзиши пайдарпайи овозҳо ва низомии зарурии машқҳо мувоҷеҳ мешаванд.

Дар баробари ин, нақши забоншиносии муқоисавӣ ба таври доимӣ дар ҳолатҳои робитаи бевосита ва муваққати забони тоҷикӣ бо дигар забонҳои ҷаҳон монанди забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ рушд меёбад. Забоншиносии контрастивӣ барои дарки сохтор, низом ва моҳияти забони модарӣ водор месозад, ки он бо дигар забонҳо ба воситаи муқоиса, омӯзиш ва тавсияҳои пурмаҳсулу самарабахши методӣ ва лингводидактикӣ барои тадрис дар синфҳои омӯзандаи забони модарӣ роҳандозӣ карда шавад.

Пеш аз хама, дар муоширати шифохӣ, ки дар раванди он чанбаҳои моддию овозӣ ва фонетикӣ низомҳои забон фаъл мешаванд, робитаи забонӣ дар ҷамъият амалӣ мешаванд. Ҷанбаи фонетикӣ ҳар низомии забон ба асоси моддию овозӣ таъя мекунад. Фонетика ҳамчун бахши мустақили забоншиносӣ нақши назаррасро дар амалисозӣ, амалкард ва мавҷудияти забон дар байни одамон ҳамчун зуҳури овозии сохтор ва низомии забон анҷом медиҳад. Дарвоқеъ, фонетика алоқаи забонро бо шакли олии низомии семиотикӣ ҳамчун экспликасияи моддии низомии забон ва ҳамчунин низомии дорои хусусияти ифтихоӣ таъмин менамояд, ки мавриди таъсир, муайянсозӣ ва таъсир аз ҷониби дигар низомҳои семиотикӣ қарор мегирад.

Муҳимияти мавзӯи таҳқиқ тавассути омилҳои забонӣ ва инчунин ғайризабонӣ муайян карда шудааст. Онҳо ба муқоисаи низомии садонокҳо ва ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ марбут ҳастанд. Таҳқиқи масоили марбут ба фонетика ба таври назаррас мавриди тавачҷуҳ қарор мегиранд, ки дар он меҳвари координати механизми раваншиносии забон (психолингвистика) ва тафаккур мегузарад ва онҳо бевосита ба инсон, тавзеҳи фонетикӣ-овозии маҳз хусусиятҳои физикию акустикӣ ва низомии овозии ҳаводиси воқеӣ аз ҳастии воқеӣ, ғайризабонӣ дахл доранд. Таҳқиқи ҷанбаи фонетикӣ-овозии системаи забон ба дарки забон на ҳамчун ҳодисаи таҷридӣ, балки ҳамчун механизми муайяни дорои созмони семиотикӣ мусоидат мекунад, ки дар он ҷавҳари моддиюовозӣ шартӣ асосии мавҷудияти забони инсон тавассути созмони аломатии пешниҳодшуда мебошад. Дар ниҳоят, қори таҳқиқии мо пураҳамият аст, зеро он аломатҳо ва хусусиятҳои низомҳои забонро ҳангоми тамоси мустақим, воқеӣ ва табиӣ он бо якдигар мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Замоне ки дар мавридҳои муайян омилҳои мушаххаси таҳқиқ ва субъективӣ будани баррасии забон истисно мешаванд, ки онҳо бо нуқтаи назари муҳаққиқ муайян карда шудаанд.

Таҳқиқоти муқоисавӣ ва типологӣ бар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳанӯз дар забони тоҷикӣ дар мавриди масоили лексика ва грамматика анҷом ёфта, дар шакли рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ дифоъ шудаанд. Бо вучуди ин, паҳлӯҳои муқоисаи низомии садонокҳо ва ҳамсадоҳои

забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳанӯз мавриди объекти таҳқиқи махуси монографӣ қарор нагирифтаанд.

Таҳқиқи муқоисавии низоми садонокҳо ва ҳамсадоҳои забонҳои фавқуззикр, ки аз ҷониби мо анҷом дода шуд, ба беҳбудӣ ва такмили методикаи таълими забони англисӣ дар мактабҳо ва муассисаҳои таҳсилоти олии Тоҷикистон дар шароити кунунӣ мусоидат хоҳад кард. Феълан таҳқиқоти илмӣ ба кори мо монанд ба пешбурди рушди забоншиносии муқоисавӣ ва типологӣ мусоидат мекунад ва албатта, дорои ҷанбаҳои амалӣ ва назариявӣ таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар давраи рушди маорифи Тоҷикистони мустақил мебошанд.

Дарачаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқ. Масъалаи омӯзиш ва муқоисаи низоми садонок ва ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои бештар омӯхташавандаи забоншиносии тоҷику англис мебошад.

Таъкид мебояд намуд, ки таълимот дар бораи ҷанбаи овозии забон дар кулли бахшҳои он бори аввал дар кори Э. Зиверс ва Й. Шмидт «Grundzüge der Lautphysiologie» аз нигоҳи забоншиносӣ пешниҳод шудааст.

Дар таҳияи принципҳои тавсифии муқоисаи низоми садонок ва ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикиву англисӣ пажӯҳишҳои дорои хусусияти умуминазариявӣ ва умумиамалии мутахассисони маъруфи фонетика, ба монанди Бодуэн-де Куртенэ (1874, 1885), Н.В. Крушевский (1890), Н.С. Трубетской (1920, 1930), В.А. Богоридитский (1880, 1902), Л.В. Шерба (1912, 1915, 1924), Е.Д. Поливанов (1923, 1928), Р.И. Аванесов (1937, 1958), А.А. Реформатский (1961, 1968, 1986), Ч. Уэлз (2000), Д. Чоунз (2003), П.С. Кузнецов (1940), Г.С. Ахвледиане (1949), Ахманова О.С. (1966), В.Н. Сидоров (1945), Л.Р. Зиндер (1960, 1965, 1968, 1997, 2007), С.В. Кодзасов, О.Ф. Криванов (1981, 2001, 2004), М.И. Матусевич (1978), У. Чейф (1988, 2000), В.А. Виноградов (1971), Л.В. Бондарко (1981, 1983, 2004), М.Л. Каленчук (1986, 1993), Л.Л. Касаткин (1968, 1999), О.И. Дикушина (1952), Г.П. Горсуев (1960, 1956), А.Л. Трахтеров (1947, 1976), В.А. Василев (1969, 1973), А.А. Лебедев (2001), С.Ф. Леонгтёва (2002), Л. Бузургзода (1940), В. Соколова (1949), В.С. Расторгуева (1955), Ш. Бобомуродов (1974, 1977, 1978, 1985, 1987, 1995, 1999, 2005), А. Неъматов (1967), В. К. Орфинская (1946), М. Шахобова (1985), М. Файзов (1985, 1992,

1999), Т.Н. Хаскашев (1980, 1983, 1984, 1989, 2001), Д.И. Холназаров (1991), Д. Саймиддинов (2010), С. Ҷоматов (2011) ва дигарон таъсири назаррас расонидаанд.

Метавон қайд намуд, ки як қатор рисола, монография ва асарҳои мавҷуданд, ки ба таҳқиқи масъалаи мазкур бахшида шудаанд. Бодуэн-де Куртенэ яке аз олимоне мебошад, ки дар асарҳои худ исбот намуд, ки моҳияти забон дар фаъолияти нутқ аст, пас, омӯзиши забонҳо ва лаҳҷаҳои зинда зарур мебошанд. Танҳо ҳамин тавр мумкин аст, ки механизми фаъолияти забон ва санҷиши дурустии назарияҳои забоншиносӣ дарк карда шаванд. Маҳз ӯ хусусиятҳои фонетикии онҳоро хангоми қор дар экспедитсияҳои собит намуд, ки забонҳо ва лаҳҷаҳои славяниро таҳқиқ намудаанд [21, 50].

Дар бахши таҳлили типологии забонҳои славянӣ, кашфиёти Бодуэн-де Куртенэ зуҳури ғояҳои пешбини намудаанд, ки онҳо баъдтар дар қорҳои типолог ва славяншиноси маъруф Р.О. Якобсон инъикос ёфтаанд. Таҳқиқоти мазкур ба Бодуэн-де Куртенэ замина фароҳам овардаанд, ки ӯ назарияи фонема ва табдили фонетикиро эҷод намояд. Дар асари ӯ «Опыте фонетических чередований» (1895) маҳз назарияи мазкур ифода шудааст. Ҳамин тавр, Бодуэн-де Куртенэ асосгузори назарияи фонология ва пайрави Н.С. Трубетский мебошад.

Дар забоншиносии тоҷик масъалаи зикршуда дар асарҳои забоншиносон ва мутахассисони маъруфи бахши фонетика, аз қабиле Л. Бузургзода (1940), В. Соколова (1949), В. С. Расторгуева (1955), Т. Н. Хаскашев (1980, 1983, 1984, 1989, 2001), М. Файзов (1985, 1992, 1999), Ш. Бобомуродов (1974, 1977, 1978, 1985, 1987, 1995, 1999, 2005), А. Неъматов (1967), В. К. Орфинская (1946), М. Шахобова (1985), Д.И. Холназаров (1991), Д. Саймиддинов (2010) ва дигарон таҳқиқ шудааст.

Л. Бузургзода дар асари худ «Фонетикаи забони адабии тоҷик» (1940) бар асоси маълумоти вучуддошта дар бораи ҳолати фонетикаи забони тоҷикӣ таҳлили ҳамачонибаи низоми садонок ва ҳамсадоҳои забони тоҷикиро анҷом дода, нуқтаи назари худро нисбат ба ҳар воҳиди фонетикӣ пешниҳод намуда буд. Ба таври мисол, ӯ дар байни *и* ва *й*-и кӯтоҳ ва дароз фарқ ниҳода, барои забони адабии тоҷик на шаш, балки ҳафт фонемаи садонокро ҷудо менамояд.

В. Соколова дар китоби худ «Фонетика таджикского языка» (1949) ташаккул ва рушди фонетикаи забони тоҷикиро тавассути методи озмоишӣ (эксперименталӣ) ба таври муфассал баррасӣ намудааст. Восита ва роҳҳои ба вучуд овардани ҳар овоз ба таври ҷудогона ҳамчунин дар китоби мазкур мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Ҳангоми таълифи қисми мазкур ҳуди муаллиф бо соҳибони забон суҳбатҳо доир намуда, ҳатто онҳоро барои қорқард дар озмоишгоҳҳои махсус сабт намудааст.

Забоншиноси дигари маъруф В. С. Расторгуева дар асари «Краткий очерк фонетика таджикского языка» (1955) баъзе аз хусусиятҳои мутафовити талаффузи овозҳои садонок ва ҳамсадои забони тоҷикиро баррасӣ намудааст. Дар асари мазкур ҳамчунин иттилоот дар бораи хусусиятҳои талаффуз ва воҳидҳои фонетикӣ забони тоҷикӣ мавҷуд ҳастанд.

Мутахассиси тоҷик оид ба фонетика Т.Н. Хаскашев дар асараш «Фонетика таджикского литературного языка» (1989) хусусиятҳои низоми фонемаҳо, воситаҳои ба вучуд овардани онҳо ва артикулятсия, диссимиллятсия, коҳиш, ҳичо, задаи калимаҳо, маъсалаҳои оҳанг (интонатсия) ва дигар ҳодисаҳои фонетикӣ забони адабии тоҷикро таҳлил кардааст. Дар баробари ин, ӯ тавассути озмоишҳо аломатҳои ҳосил овозҳои садонок ва ҳамсадоиро ошкор намудааст.

Вобаста ба талаффузи забони адабии тоҷик таҳқиқоти илмӣ дигаре вучуд дорад, ки ба қалами профессор М. Файзов тааллуқ дорад. Маҳз ӯ дар рисолаи доктории худ «Современное таджикское литературное произношение: Экспериментальное фонетическое исследование» (1990) роҳҳо ва воситаҳои талаффузро муфассал баррасӣ намуда, хусусиятҳои фарқкунандаи тарзи гуфтори ғайриадабиро аз адабӣ дар забони тоҷикӣ таҳқиқ намуд.

Дар баҳши фонетикаи забони англисӣ таҳқиқоти мубрам ба Ҳенри Суит, асосгузори мактаби англисии мутахассисони фонетика мансуб аст, ки ӯ дар таҳияи назарияи фонология саҳми назаррас гузошта, ҳамчунин ба омӯзиш ва таҳқиқи типологияи низоми фонологии забонҳои ҷаҳон машғул шуд. Ба ӯ ҳамчунин қорҳои «A handbook of phonetics» (1877), «A history of English sounds from the earliest period» (1888) тааллуқ доранд.

Дар мавриди омӯзиши фонетикаи забони англисӣ таҳқиқоти сершумор дар солҳои 50-80-уми садаи гузашта анҷом ёфтаанд. Ҳамин тавр, қорҳои Торсуев Г.П. «Фонетика

английского языка» (1950), Дикушин О.И. «Фонетика английского языка» (1952), Jones D. «An Outline of English Phonetics» (1961), «The Phoneme. Its Nature and Use» (1967), Gleason H.A. «An Introduction to Descriptive Linguistics» (1961), Василев В.А. «Фонетика английского языка» (1970, 1980), Леонтев С.Ф. «Теоретическая фонетика английского языка» (1980), Усманов К.У. «Практическая фонетика английского языка» (2010), Чоматов С.С. «Practical Phonetics of English Language» (2011) қобили қайданд. Забоншиносон ва мутахассисони бахши овошиносӣ, аз қабиле Clark, John and Yallop, Colin. «An Introduction to Phonetics and Phonology» (1995), Carr, Philip «English Phonetics and Phonology» (1999) ва ғайра аксарияти таҳқиқотҳои худро ба масъалаҳои фонетикаи забони англисӣ бахшидаанд.

Ҳамзамон, бознигарӣ ва таҳлили адабиёт дар бораи масъалаҳои омӯзиши низоми фонетикии забонҳои мавриди таҳқиқ аз он далолат медиҳанд, ки баъзе аз хусусиятҳои ҷанбаи зикршудаи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳанӯз мавриди омӯзиш қарор нагирифта, бояд мавриди таҳқиқи махсуси монографӣ қарор дода шаванд.

Мақсади таҳқиқот дар тавзеҳи муқоисавӣ-типологии низомҳои фонетикии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифода меёбад. Дар ин замина, як қатор **вазифаҳои** дорои робитаи мутақобила ҷиҳати расидан ба мақсади зикршудаи дорои хусусияти амалӣ, назариявӣ ва таҳлилий ба таври пай дар пай ҳал карда мешаванд:

- ошкор намудани роҳҳои муҳимтарин ва имконияти муқоисаи забонҳои аз нигоҳи сарфӣ дорои навъҳои мухталиф ва аз нигоҳи генетикӣ бегона;

- муайян намудани ҳудуди бадастомадаи забоншиносии муосир дар бахши муқоисаи оилаи забонҳои эронӣ (тоҷикӣ) ва олмонӣ (англисӣ);

- таҳлил ва баррасӣ намудани низоми вокализмҳо ва консонантизмҳои фонемаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷиҳати ошкор намудани вазифаҳои мушаххас дар ҷанбаи муқоисавӣ;

- ба таври муқоиса таҳлил ва баррасӣ намудани фонемаҳои садонок ва ҳамсадои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои ошкор намудани вазифаҳои делимитативии (таъйини ҳудуд) онҳо;

- омӯхтан ва таҳқиқ намудани муқоисаи синтагматикии воситаҳои забарзанчирии (зада, оҳанг, ҳичо) забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- мушаххас намудани аломатҳои муҳимтарини интерференсияи фонетикии байнизабонӣ ва таҷзияи тавсияҳои лингводидактикӣ ба манзури омӯзиш ва таълими тарзи талаффузи (артикулятсияи) муносибу меъёрӣ ва талаффузи фонемаҳо, ҳичоҳо, зада ва оҳангҳои забони тоҷикӣ дар шароити забони давлатӣ (тоҷикӣ).

Бояд тазакур дод, ки ошкорсозии пай дар пай ва аз рӯйи имкон комили шабоҳатҳои типологӣ ва ҳодисаҳои махсус дар низоми овозии забонҳои мавриди муқоиса ба эҷоди методикаи пурмахсул ва муассири таълими забони англисӣ дар синфи дорои муҳассилини тоҷикзабон мусоидат мекунад ва он яке аз вазифаҳои бештар муҳими таҳқиқоти мазкур ба ҳисоб меравад.

Навоварии илмӣ таҳқиқот пеш аз ҳама ба таври комил таҳқиқ нашудан, мавриди омӯзиш қарор нагирифтани ва ҳатто фарогир набудани “қорҳои наздик” дар бахши муқоисаи низомҳои фонетикии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифода меёбад. Таҳқиқоти мазкур талоши нахустин дар мавриди таҳқиқи муқоисавӣ-типологии низомҳои фонетикии забонҳои тоҷикӣ ва англисии аз нигоҳи генетикӣ хеш ва аз нигоҳи морфологӣ дорои сохторҳои гуногун мебошад. Аслан сатҳи фонетикии ҳатто як забон қабати бузурги низоми забонӣ аст, ки наметавонад ба таври муфассал дар миқёси сатҳи баланд монанди рисолаи номзадӣ ва докторӣ таҳқиқ ва мавриди омӯзиш қарор гирад.

Таҳқиқи муқоисаваю типологӣ ва омӯзиши қабатҳои мазкури ду забони аз нигоҳи морфологӣ гуногуннавъ ва аз нигоҳи генетикӣ бегона, самти нав, дурнамоҳои чадидро дар забоншиносии тазод (контрастивӣ) ошкор менамояд, ки бо дарёфтани тамоюлҳои меъёрии ташаккули забонҳои зикршуда ҳангоми муқобили ҳам гузоштани онҳо рабт дорад ва имкон медиҳад, то ба дараҷаи муайяншуда ба як қатор саволҳои вобаста ба тафовут ва шабоҳат дар бахши таркиби фонетикии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷавоб дода шавад. Ҳамин тавр,

омӯзиш, таҳқиқ ва муқоисаи доираи фонетикии забон ҳамеша мурочиат намуданро на танҳо ба методҳо ва роҳҳои таҳлили соф забоншиносӣ, шеваҳои тавсифӣ, балки ҳамчунин ба таҳлили он тавассути барномаҳои муосир ва технологияҳои компютерӣ дар назар дорад.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот. Омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавии низомҳои фонетикии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси худ дорои мақсади ҳалли се вазифаи асосӣ мебошад: 1) ҳалли масъалаҳои лингводидактикӣ, ки дар натиҷаи таҳлили муқоисавӣ ошкор шудаанд, пеш аз ҳама, ташаккули методикаи пурмахсул ва муассири лингводидактикии таълими (ин ё он қисматҳои) забони хориҷӣ дар шароити забони модарӣ [Ҷ. Буранов, У.К. Юсупов, В.Д. Аракин, В.Г. Гак, В.Н. Ярцев, В.Д. Абрамов, Е.Тernes, Е. Gussman, Е. Wiede]; 2) муайянсозии номувофиқатӣ, гуногунӣ ва мавридҳои фарқкунанда дар низомҳои забонии муқоисашаванда, мушаххас намудани он, ки кадом хусусият ба як забони муқоисашаванда хос аст ва кадом хусусият наметавонад ҳангоми омӯзиш ва таҳқиқи танҳо низоми як забон ошкор карда шавад; 3) муайян намудани шабоҳатҳо, мувофиқатҳо ва ҳаммонандиҳо дар низомҳои муқобили якдигар гузошташавандаи забонҳои мазкур ҷиҳати мушаххас намудани умумиятҳои типологии забонӣ.

Хулоса, вазифаҳои асосии таҳқиқот барои ошкор намудани мувофиқатҳо, шабоҳатҳо ва фарқиятҳо дар низоми садоннок ва ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикию англисӣ равона карда шудаанд ва онҳо чанбаи сирф забоншиносӣ доранд. Ҳамчунин вазифаи дорои хусусияти лингводидактикӣ бо зарурати татбиқи амалии натиҷаҳои омӯзиши муқоисавии низомҳои фонетикии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифода меёбанд.

Дар робита ба ин, **аҳамияти назариявӣ ва арзиши** рисолаи таҳқиқшаванда дар ҳалли вазифаҳои дар боло зикршудаи таҳқиқоти муқоисавӣ матраҳ мешавад. Арзиши рисола бо он муайян карда мешавад, ки он дорои майдони густурдаи таҳқиқоти забонии комили муқоисаи низоми садоннокҳо ва ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ буда, дар натиҷаи муқоисаи онҳо бо якдигар сурат гирифтаанд. Маҳз чунин

омӯзиши муқоисавии низомҳои комили забони ду забони аз нигоҳи генетикӣ бегона ва аз нигоҳи грамматикӣ дорои сохторҳои гуногун дар забоншиносии муқоисавӣ самти нав мебошад, махсусан самте, ки фонетика ва фонологияи забонҳои тоҷикӣ (эронӣ) ва олмониро (англисӣ) ба таври муқоисавӣ-типологӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор медиҳад. Тавре ки он аз вазифаҳои аз ҷониби мо ҳалшаванда, методология ва маводи амалии истифодашаванда сарчашма мегирад.

Аҳамияти назариявии қор на танҳо дар он матраҳ мешавад, ки вай дар забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ саҳми муайяни назаррас мегузорад, балки ҳамчунин дар он ифода меёбад, ки вай захираи дониши фонология ва фонетикаи умумӣ ва муқоисавӣ, ҳамчунин мутахассисони инфиродии фонетикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисиро ғанӣ хоҳад кард.

Аҳамияти амалии қор пеш аз ҳама дар он мебошад, ки истифодаи методология ва методикаи мушаххаси муқоисаи низоми садонокҳо ва ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мумкин аст ҳангоми омӯзиши ҳодисаҳои фонетикӣ-фонологӣ ва дигар забонҳои олмонӣ ва эронӣ истифода шаванд; дуҷум, маводҳо ва натиҷаҳои қор, махсусан оид ба баргараф намудани интерференсияи байнизабонии тоҷикӣ-англисӣ мумкин аст дар омӯзиши забони хоричӣ дар шароити забони модарии тоҷикӣ дар синфи дорои муҳассилини тоҷикзабон истифода шаванд; сеюм, мавод, ҳулоса ва натиҷагирии рисолаи мазкур мумкин аст дар амал ҳангоми хондани курсҳои лексионии ҳамгун барои аспирантон ва мутахассисон ҷиҳати навиштани қорҳои хатми ихтисосӣ оид ба мавзӯи фонетикаю фонология, ҳангоми таҳияи курсҳои лексионӣ дар мавриди типологияи муқоисавии забонҳо дар макотиби олий, хондани курси махсуси муносиб ва ҳамчунин ҳангоми таҳияи китобҳои дарсӣ ва роҳнамоҳои таълимӣ дар бораи фонетикаи забони англисӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олий, ҳангоми навиштани фаслҳои фонетикӣ китобҳои дарсӣ ва китобҳо оид ба забони англисӣ барои муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шаванд.

Ғайр аз ин, арзиши амалии рисола аз он иборат аст, ки

натичаҳои вай имкон дорад хангоми таълифи китобҳои дарсии забони англисӣ барои хонандагони тоҷикзабон, хондани лексияҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олий ва баргузор намудани семинарҳои махсус оид ба фонетикаи забони англисӣ истифода шаванд. Натичаҳои рисола мумкин аст аз ҷониби омӯзгорони забони англисӣ хангоми омӯхтани тарзи талаффуз дар синфҳои дорои хонандагони тоҷикзабон ва ҳамчунин хангоми омӯзиши тарзи талаффуз барои хонандагони тоҷикзабон мавриди баҳрабардорӣ қарор гиранд.

Истифодаи чадвалҳо ва тасвирҳои рисола дар курсҳои фонетикаи назариявӣ ва амалии ҳам забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ аз манфиат холӣ нест.

Методҳои таҳқиқот. Методҳои таҳқиқоти мавриди истифодаро дар рисолаи мазкур мумкин аст ҳамчун маводи дорои робита ба намудҳои зерини таҳлили забонӣ ифода намуд:

- таҷрибавӣ-фонетикӣ, ки хангоми ташреҳи лаҳзаҳои зарурӣ дар таҳлили мушаххаси контрастивии фонетикӣ-фонологии маводи вобастаи забонӣ истифода мешаванд;

- методи муқоисавӣ, ки хангоми ҳалли масъалаҳои дорои хусусияти забонӣ-типологӣ ба кор меравад;

- методҳои синхронӣ-муқоисавӣ ва контрастивии баррасии мутавозии воҳидҳои фонетикӣ-фонологӣ барои ошкор намудани аломатҳои бештар назарраси фарқкунанда дар манзараи муайянсозии шабоҳати асосии онҳо;

- методи таҳлилий-назариявӣ, ки хангоми ҳалли вазифаҳои дорои хусусияти умумизабонӣ истифода мешаванд.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот ба эътирофи робитаи мутақобилаи наздиктарини фонетика ва фонология ҳамчун ду тарафи падидаи комили забонӣ ва қорҳои асосии классикони фонетика ва фонологияи муосир асос меёбанд [Н.С. Трубетской, Бодуен де Куртенэ, Л.В. Шерба, А.А. Потебня, Ф. де Соссюр, А.А. Реформатский]; ба таҳқиқотҳои мутахассисони маъруфи фонетикаи мактабҳои фонетикӣ Москва ва Ленинград [Г.П. Торсуев, Г.А. Климов, Р.И. Аванесов, Т.П. Ломтев, В.И. Постовалова, М.М. Барковский, В.Г. Руделев,

Л.В. Шерба, Е.Д. Поливанов, Л.В. Бондарко, В.Б. Касевич, Н.В. Черемисина, Г.И. Иванова-Лукьянова, Е. Нурахметов]; ба корҳои мутахассисони маъруфи фонетика-забони олмонӣ, ки ба омӯзиши типологияи забонҳои олмонӣ машғул хاستанд [Л.Р. Зиндер, Т.В. Строева, О.И. Дикушинна, С.Ф. Леонтев, О. Есперсен, О. Ахманова, М.А. Соколова, Х.П. Гинтонт, Р.М. Тихонова] ба таҳқиқоти мутахассисони забонҳои олмонӣ, ки ба омӯзиши фонетика ва фонологияи забони англисӣ шугл доранд [О.Н. Никонова, К.Б. Карпов, В.С. Монигетти, Р.К. Потапова, Г. Линднер, G. Meingold, E. Stock., K. H. Ramers, H. Vater, H.J. Hakkerinen, Th. Becker, E. Ternes]; ба корҳои олимони мутахассисони забонҳои эронӣ ва мутахассисони фонетика-забони тоҷикӣ [Л. Бузургзода, А.В. Соколов, В.С. Расторгуева, Т. Хаскашов, М. Файзов, Д. Саймиддинов, Ш. Бобомуродов, А. Неъматов, В.К. Орфинская, Д.И. Холназаров]; ба таҳқиқотҳои муқоисавӣ-типологӣ ва контрастивӣ-муқоисавӣ олимони ва забоншиносон, ки забонҳои бегона ё қарордошта дар дараҷаи дури хеширо баррасӣ менамоянд [Р.Н. Терегулова, К.З. Ахмеров, Л.В. Шерба, З.З. Гатиатуллина, Ю.Г. Лебедева, А.И. Василев, М. Шаҳобова, Р. Убайдуллоев, К. Усманов, С. Ҷоматов].

Омӯзиш ва таҳқиқи контрастивии забонҳо воситаи пурмаҳсули таҳлили забон мебошад. Ба тӯфайли таҳқиқи амиқи вижагиҳои сохтори забонҳо дар бораи хусусиятҳои сохторӣ-типологияи онҳо маводи бисёр пунарзиш пешниҳод мешавад ва он ба ошкор намудани ҳодисаҳои аз нигоҳи типологӣ шабеҳ ва махсус мусоидат мекунад.

Методи муқоисавӣ натиҷагирӣҳои таҳқиқоти ро берун аз доираи як забон пешниҳод намуда, барои ошкор намудани чунин қонуниятҳо ва далелҳо дар сохтори забон имкон медиҳад, ки онҳо ҳангоми баррасӣ дар қорҷӯбаи як забон ниҳон боқӣ мемонанд.

Натиҷаҳои қудогонии қор, ки бар асоси анҷоми баъзе аз навҳои таҳлили озмоишӣ-фонетикӣ ҳангоми баррасии ҳодисаҳои фонетикӣ синтагматикӣ-нутқӣ ба даст меоянд.

Мавод барои таҳқиқ шомили воҳидҳои луғавӣ ба миқдори 1000 адад (500 воҳиди луғавӣ забони тоҷикӣ ва 500 воҳиди

луғавии забони англисӣ) мебошанд, ки онҳо аз тариқи таҳлили комил аз луғатҳои тафсирии якзабонӣ ва дузабонии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ интиҳоб карда шудаанд. Маводҳои озмоишӣ -фонетикӣ ҳамчунин тавассути интиҳоби комил аз адабиёти бадеӣ ва манзуми забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба даст омадаанд.

Нуктаҳои асосии зерин ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Воситаҳои забарзанчирӣ (зада, оҳанг, ҳичо) дар забонҳои мавриди муқоисаи тоҷикӣ ва англисӣ мумкин аст дар як сатҳ танҳо аз нигоҳи назариявӣ муттаҳид карда шаванд, зеро онҳо ҳодисаҳои гуногун, дорои тартиби мухталиф ва гетерогенӣ бар хилофи сатҳи гомогении фонемаҳои садонок ва ҳамсадо мебошанд.

2. Омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавӣ-типологии сохти овозии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имрӯз дар илми забоншиносӣ бисёр муҳим, мубрам ва зарурӣ мебошанд, зеро чунин таҳқиқот заминаи бозғимоди назариявиро барои таҳқиқотҳои минбаъдаи муқоисавӣ ва типологӣ ва ҳамчунин заминаи зарурии лингвометодиро чихати омӯзиши забони хориҷӣ дар қорҷӯбаи забони модарӣ фароҳам месозад.

3. Сохтори синтаксисӣ ва навъи морфологии забонҳои агглютинативии эронӣ (тоҷикӣ) ва флективии олмонӣ (англисӣ) мавҷуд будани хусусиятҳои хосро дар сохторҳои фонетикӣ-фонологии забонҳои дар боло зикршуда муайян менамоянд, ки онҳоро на танҳо аз якдигар, балки ҳамчунин дар гурӯҳҳои забонҳои ҳеши эронӣ ва олмонӣ фарқ мекунанд.

4. Вазифаи фарқкунандаи фонемаҳои садонок ва ҳамсадои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ зуҳури мушобеҳи умқӣ-онтологӣ, вале аз нав ҳосил кардани сатҳӣ-овозии ғайримутавафут (фарқкунанда) дар ҳар ду забондоранд, ки ба далели хусусияти ягонаи мафҳумии идроки инсон ва хусусияти семиотикӣ-низомии забон ба вуҷуд меоянд.

5. Сохтори синтаксисӣ ва навъи морфологии забонҳои аналитикию агглютинативии эронӣ (тоҷикӣ) ва флективии

олмонӣ (англисӣ) ҳузури фонемаҳо ва мавридҳои монанди умумӣ барои сохтҳои фонетикӣ-фонологии забонҳои фавқуззикрро асоснок мекунанд, ки онҳо хусусияти умумиятҳои фонетикӣ-типологию касб менамоянд.

Коркард ва татбиқи натиҷаҳои кор. Мавод ва нуқтаҳои асосии таҳқиқот дар ҳамоишҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ (солҳои 2013-2018) пешниҳод ва ҳамчунин дар 16 мақолаи ҷопшудаи муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ ва 4-тоаш дар маъалањое, ки дар рӯйхати ҚОА ФР шомиланд, инъикос шудаанд.

Сохтори кор. Рисола аз муқаддима, 3 боб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст, ки шомили фарҳангҳо ва рӯйхати асарҳои бадеии муаллифони тоҷик ва англис мебошад.

МУҲТАВОИ МУҲТАСАРИ ҚОР

Дар муқаддима маълумот дар бораи мубрамияти мавзӯ, мақсад ва вазифаҳо, навоарӣ ва мавзӯи таҳқиқ, аҳамияти назариявӣ амалии қор, мавод ва манобеи мавриди истифода, ҷанбаҳои асосӣ ва методҳои таҳқиқ ва ҳамчунин маълумоти муҳтасари таърихӣ ва нашрияҳо пешниҳод шудаанд.

Дар боби аввал – **“Асосҳои назариявии омӯзиши муқоисавии низоми фонетикӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** – муҳтавои мафҳумии воҳидҳои “фонема”, “фонетика” ва “фонология” баррасӣ карда шуда, таърихи ташаккул ва таҳаввули низоми фонетикӣ ҳамчун бахши илми филология мавриди таҳқиқ қарор мегиранд. Боби маъмур аз шаш фасл иборат аст.

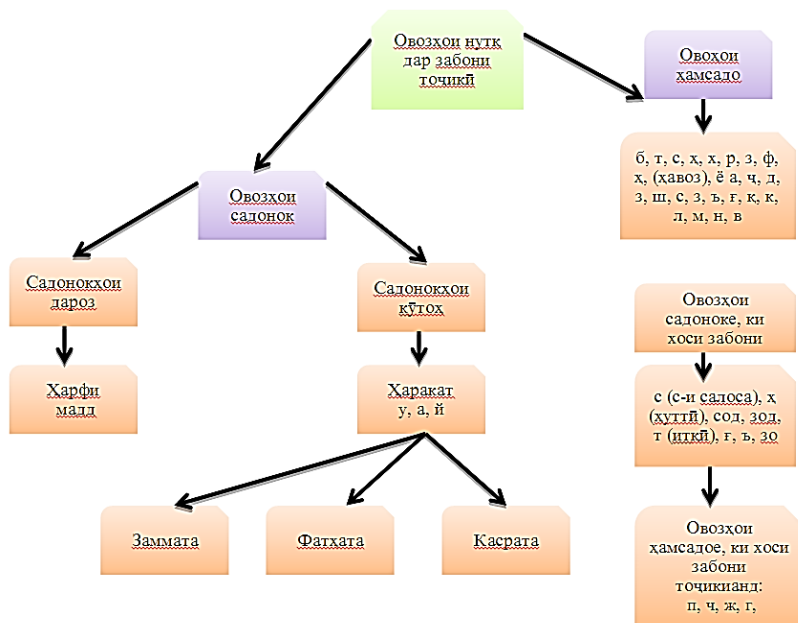
Дар фасли аввал як қатор масъалаҳои асосӣ дар бораи таносуб ва робитаи мутақобилаи мафҳумҳои “фонема”, “фонетика” ва “фонология” баррасӣ карда мешаванд.

Фонетика маъмулан ҳамчун илм дар бораи овозҳои нутқ таъриф дода мешавад. Воқеан, таҳқиқи овозҳо дар фонетикаи муосир мавқеи асосиро ишғол менамояд, ки асоси худро на

танҳо дар анъанаҳо, балки ҳамчунин дар мавҷудият пайдо менамояд. Бо вуҷуди ин, бо таҳқиқи овозҳо ҳамчунин омӯзиши дигар фонемаҳои ҷанбаи овозии забон робитаи наздик доранд: оҳанг, ҳичо, зада, ки фонетика дар омӯзиши онҳо ба муваффақиятҳои назаррас ноил шудааст [5, 108].

Ҳамин тавр, мафҳуми “фонология” зарурӣ аст ва он асоси илмиро касб менамояд, зеро таҳти унвони мазкур аз ҳамаи масъалаҳои гуногуни муртабит бо таҳқиқи овозҳои нутқи забон, ҷанбаи “вазифавӣ” ё маҳз забонӣ фарқ мекунад.

Ҷадвали №1.
Шарҳи садонок ва ҳамсадоҳо аз тарафи забоншинос
Ҳоча Ҳасани Нисорӣ

Дар фасли дуюм манобеи асосии рушди фонетикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисии муосир баррасӣ карда мешаванд. Маълумоти аввалия дар бораи фонетикаи забони тоҷикӣ дар шакли мулоҳизаҳо ва мушоҳидаҳои ҷудогона дар қорҳои

гуногун пайдо шуда, баъзан танҳо дар матнҳои диалекти инъикос ёфтааст.

Дар фаслҳои сеюм ва чаҳорум маълумот дар бораи низоми давраҳои форсии қадим ва форсии миёна пешниҳод мешавад. Низоми фонетикии давраи форсии қадим бар асоси хаотиӣ меҳӣ ва дар муқоиса бо дигар забонҳои ориёӣ-авестӣ ва ҳиндӣ қадим баррасӣ карда шудааст.

Бояд қайд кард, ки масъалаи мазкур аз тарафи забоншиносони асримиёнагӣ, мисли Насируддини Тусӣ ва Ҳоҷа Ҳасани Ҳисорӣ пурра матраҳ гардидаанд, ки чадвалҳои дар зер ҷойдошта тасдиқи гуфтаҳои мост.

Дар фасли панҷум низоми фонетикии забони форсии асри миёна бо низоми фонетикии забони муосири тоҷикӣ муқоиса карда мешавад.

Нависандагони давраи англисии қадим аз ду навъи ҳарфҳои истифода мекарданд: алифбои рунӣ ва лотинӣ. Алифбои рунӣ (мутобиқи 6 ҳарф дар он futhark номида мешавад), дар ҳатти англисии қадим чанд аломатро ба вучуд овард. Рунии þ (thorn) ва аломати ð барои ифодаи овозҳои байнидандонии [θ] ва [ð] ҷорӣ карда шуд. Дар айни замон ҳарфҳои þ ва ð бидуни фарқ барои ифода кардани ҳам овозҳои бечаранги [θ] ва ҳам барои ифодаи овози чарангдори [ð] истифода мешуданд. Ҳамчунин рунаи ƿ (wun) барои ифодаи овози дулабии [w] ҷорӣ карда шуда буд. [2, 35]. Дарозии садонок дар забони англисии қадим бо аломати махсуси дарозӣ – хат ба болои ҳарф нишон дода мешавад: bīdan [biːdan], gās [gaːs] ва ғайра. Ҳамсадоҳои дароз бо ду маротиба навиштани ҳарф ифода мешаванд.

Дар муқоиса бо забони давраи қадим, дар забони англисии муосир трифтонгҳо ба вучуд омаданд. Баъзе аз дифтонгҳо хангоми инкишофи забон тағйири шакл намудаанд ва дар замони баъдина аз баъзе монофтонгҳо дифтонгҳои нав ба монанди /ei/, /ai/, /au/ ба вучуд омаданд. Чанд садоноки дароз кам шуда, овози [ʌ] ба вучуд омад.

Боби дуюми рисола – **“Таҳлили муқоисавии овозҳои садоноки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** – аз панҷ фасл иборат аст. Дар он роҳҳои ба вучуд омадани овозҳои садонок дар забонҳои мавриди муқоиса ва фарқияти онҳо таҳқиқ карда мешаванд.

Дар фасли аввал артикулятсияи овозҳои садонокӣ ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ ба таври муфассал баррасӣ карда мешаванд. Садонокҳои мутобиқи табиати акустикӣ худ асосан оҳангҳои мусиқӣ мебошанд, ки сарчашмаи онҳо дар бештари мавридҳо овоз мебошад. Тасодуфӣ нест ва худ истилоҳи садонок монанди истилоҳоти муносиб дар дигар забонҳо бо калисаи овоз алоқа дорад. Бо дарназардошти ин, шартӣ ҳатмӣ ба вучуд омадани садонокҳо баъзан ҳузури овоз ҳисобида мешавад. Бо вучуди ин, чараёни ҳаво, ки аз ковокии болои ҳалқ мегузарад, метавонад оҳангҳои хоси ковокиҳои мазкурро ба вучуд орад.

Дар фасли дуюм гурӯҳбандии овозҳои садонок мутобиқи мавқеияти аъзои нутқ мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Сифати садонок аз рӯи ҳаҷм ва шакли резонатори даҳон муайян карда мешавад, ки он, пеш аз ҳама, аз мавқеи забон ва лаб вобастагӣ дорад. Қисматҳои гуногуни забон мумкин аст ба самти ком ба баландии мухталиф бардошта шаванд. Вобаста ба он ки кадом қисмати забон ба ком бардошта шудааст, садонокҳо дар ҳар ду забон ба мавридҳои зерин чудо мешаванд:

- садонокҳои қатори пеш, ки ҳангоми талаффузи онҳо забон дар қисмати пеши ковокии даҳон қарор дорад, ба таври мисол, ҳангоми талаффузи садонокҳои тоҷикии [и], [э], [а] ва англисии [i], [i:], [e]. Бояд зикр кард, ки ҳангоми талаффузи овозҳои мазкур тамоми бадани забон ба тарафи пеш ба дандонҳои пеш равона карда шудааст;

- садонокҳои қатори миёна, ки ҳангоми талаффузи онҳо қисмати миёна ва ақиб забон бардошта шудааст, монанди садонокҳои тоҷикии [ӯ]. Ҳангоми талаффузи садонокҳои қатори омехтаи забони англисӣ [ə:], [ə] тамоми забон бардошта мешавад. Бо вучуди ин, ҳангоми талаффузи овозҳои мазкур, забон ба ком каму беш ба таври баробар бардошта мешавад.

- садонокҳои қатори ақиб, ки ҳангоми талаффузи онҳо забон ба ақиб кашида мешавад ва қисмати ақиб пушти забон ба коми нарм наздик мешавад, масалан дар садонокҳои забони тоҷикии [о], [у] ва садонокҳои забони англисии [u].

Бояд тазаккур дод, ки миёни садонокҳои қатори пеши забони англисӣ садонокҳои [i] фарқ мекунад. Ҳангоми талаффузи он, забон ба пеш каме камтар нисбат ба талаффузи садонокҳои

забони тоҷикии [и] ва садоноки забони англисии [i:] бардошта мешавад. Аз ин рӯ, садоноки забони англисии [i] бояд ба қатори пеши ба ақиб кашидашуда дохил карда шавад.

Қатори ақибӣ садонокҳо ҳамчунин дорои ду зернавъ мебошад. Ҳангоми талаффузи садоноки англисии [u] забон ба ақиб бисёр дур кашида намешавад, монанди садоноки тоҷикии [y] ва садоноки англисии [u:] ва ҳамчунин қисмати ақибӣ он на ба қисмати ақиб, балки ба қисмати пеши коми нарм бардошта мешавад. Садоноки тоҷикии [y] ва садоноки англисии [u:] ба садонокҳои қатори амиқӣ ақиб ва садоноки англисии [u] ба қатори ақибӣ ба пеш кашидашуда дахл доранд.

Мутобиқи мавқеяи лабҳо, садонокҳо ба талаффуз бо лабилизатсия ва талаффуз бидуни лабилизатсия ҷудо мешаванд. Ҳангоми талаффузи садонокҳо бо лабилизатсия лабҳо саҳт ба пеш кашида шуда, доирашакл мебошанд, монанди талаффузи садонокҳои тоҷикии [o], [y] бар хилофи садонокҳои англисии [ɔ], [u], [a], ки дар талаффузи онҳо лабҳо каме доирашакл мешаванд.

Ҳангоми талаффузи садонокҳои бидуни лабилизатсия лабҳо мавқеяи бетараф ё каме дарозкардашударо мегиранд, монанди садонокҳои [a], [и], [ɔ].

Бар хилофи садонокҳои тоҷикӣ, садонокҳои англисӣ ба садонокҳои дароз ва кӯтоҳ ҷудо мешаванд. Дарозии садонокҳои забони англисӣ ба далели тағйироти назарраси мавқеягӣ ва комбинаторӣ мебошад. Садонокҳо дар ҳиҷои кушод бештар дароз ҳастанд ва дар ҳиҷои баста пеш аз ҳамсадои чарангдор каме кӯтоҳ ва дар ҳиҷои баста пеш аз ҳамсадои бечаранг ба таври назаррас кӯтоҳ мешаванд, ки бо артикулятсияи шадиди онҳо дар мавқеяи мазкур шарҳ дода мешавад, ба таври мисол, дар ҳиҷои ядрой. Бо вучуди ин, мо дар бораи аз нигоҳи таърихӣ садонокҳои дароз [a:], [i:], [ɔ:], [u:] ва садонокҳои кӯтоҳ дар забони англисӣ суҳбат мекунем, ки онҳо аз нигоҳи дарозӣ дар муҳити яқсонӣ фонетикӣ фарқ мекунанд.

Ҳангоми талаффузи овозҳои садонок аъзои нутқ мумкин аст мавқеи худро дар тӯли тамоми давраи талаффуз тағйир надиханд, яъне артикулятсияи собит боқӣ мемонад. Дар

мавриди мазкур, мо монофтонгхоро талаффуз мекунем, ба таври мисол, садоноки тоҷикии [a], садонокҳои англисии [a:], [ɔ:].

Ҳангоми талаффузи овозҳои садонок азҳои нутқ мумкин аст мавқеияти худро дар тӯли тамоми давраи талаффуз тағйир диҳанд, яъне артикулиятсия собит намебошад. Дар ин сурат, мо дифтонгхоро талаффуз мекунем, мисол, дифтонгҳои англисии [ei], [ai], [uə] ва ғайра, ки дар онҳо унсури аввал ядро ва унсури дуюм овози лағжанда мебошад. Бо вучуди ин, дар забони тоҷикӣ дифтонгҳо вучуд надоранд. Ҳангоми талаффузи садонокҳои англисии [i:], [u:], забон қисман мавқеи худро тағйир медиҳад (аз мавқеияти бештар доирашакл ва ба ақиб кашидашуда ба мавқеи бештар пӯшида ва ба пеш кашидашуда, монанди садоноки англисии [i:]); аз мавқеияти бештар кушода ва ба пеш кашидашуда ба мавқеи бештар пӯшида ва ба ақиб кашидашуда, монанди садоноки англисии [u:]. Дар натиҷа, ҳамчунин ноустувории артикулятсия вучуд дорад, вале он монанди дифтонгҳо бисёр возеҳ ифода нашудааст. Аз ин рӯ, чунин садонокхоро дифтонгоидҳо ном мебаранд. Ҳамин тавр, принсипи устувории артикулятсия аз чудосозии садонокҳо ба монофтонгҳо, дифтонгҳо ва дифтонгоидҳо вобастагӣ дорад.

Дар фасли сеюми боби мазкур хусусияти умумӣ ва артикулятсионии ҳар овози забонҳои мавриди муқоиса ба таври ҷудогона баррасӣ карда мешаванд.

Дар фаслҳои чаҳорум ва панҷум аломатҳои фарқкунандаи садонокҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва ҳамчунин ҳодисаҳои маъмулии сохти фонетикӣ забонҳои муқоисашаванда мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Низомии садонокҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисиро муқоиса намуда, мо онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамоем:

а) овозҳои шабеҳ, ки ба онҳо бояд [i:], [u:] дохил карда шаванд;

б) овозҳои, ки бо овозҳои муносиби забони тоҷикӣ хусусиятҳои монанд доранд, вале аз онҳо ба таври назаррас фарқ мекунанд; ба онҳо метавон мавридҳои зеринро дохил кард: [ə:], [a:], [e], [ɔ:]. Онҳоро бо садонокҳои тоҷикии (y), (a), (e), (o) муқоиса кунед.

в) овозхое, ки дар низоми садонокҳои забони тоҷикӣ ҳеҷ мувофиқат надоранд ва гурӯҳи мазкур овозҳои [ʌ], [i], [ə], [o], [æ], [u] ва дифтонгҳои [iə], [εə], [uə], [au], [ou], [ei], [ai], [ɔi]-ро дар бар мегирад.

Низоми садонокҳои забонҳои мавриди муқоиса бо он муайян карда мешавад, ки:

1) дар забони англисӣ 12 монофтонг ва дар забони тоҷикӣ танҳо шаш монофтонг вучуд дорад;

2) дар забони англисӣ 8 дифтонг вучуд дорад, вале дар забони тоҷикӣ дифтонг вучуд надорад;

3) дар забони англисӣ кӯтоҳӣ ва дарозӣ оппозитсияи асосии фонологиро ташкил медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ мавҷуд нест, ҳарчанд ки дар баъзе аз мавридҳо дарозии садонокҳо аҳамияти фонематикӣ дорад, ба таври мисол (и; у): би:но (бинанда), бино (иморат), дурр (санги қиматбаҳо), ду:р (масофа). Фарқияти садонокҳои дароз ва кӯтоҳӣ (и) ва (у) дар баъзе аз шеваҳои шимолӣ ҳифз шудааст. Бо вучуди ин, бар муқобили якдигар гузоштани онҳо на аз рӯйи аломати дарозии мутлақ, балки аз рӯйи дараҷаи устувории хусусияти микдорӣ онҳо сурат мегирад;

4) дар забони англисӣ фонемаҳои [ʌ], [i], [o], [æ], [u] вучуд доранд, вале дар забони тоҷикӣ фонемаҳои мазкур дар аксарияти мавридҳо фарқ мекунад.

Дар забони англисӣ, дар баробари артикулятсияи пешизабонии фонемаҳои садонок, артикулятсияи ақибзабонӣ ва ақибзабонии амиқ бисёр рушд кардааст, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ артикулятсияи ақибзабонии амиқ вучуд надорад.

Бар асоси таҳлил муайян карда шуд, ки вокализми забони англисӣ аз вокализми забони тоҷикӣ бо чанд хусусиятҳои хос фарқ мекунад, аммо низоми вокализми забонҳои мавриди муқоиса баъзе хусусиятҳои ба ҳам монанд доранд:

1) дар забонҳои муқоисашаванда вобаста ба ҳаракати лабҳо ва забон, садонокҳо аз рӯйи се аломат гурӯҳбандӣ карда мешаванд: аз рӯйи қатор, бардошти забон ва иштироки лабҳо.

Садоннокҳо дар ҳар ду забон аз мавридҳои зерин иборат мебошанд: а) қатори пеш [i], [i:], [e] – [и] [э], [а]. Ҳангоми талаффузи овозҳои мазкур тамоми бадани забон ба пеш, ба самти дандонҳои пеш кашида мешавад; б) қатори омехта [Ə:] - [y]; ҳангоми талаффузи овозҳои мазкур забон ба ком ба таври каму беш баробар бардошта мешавад; ва в) садоннокҳои қатори ақиб [a:], [ʌ], [o], [ɔ:], [u], [u:]; ҳангоми талаффузи овозҳои мазкур забон ба тарафи ақиб кашида мешавад.

2) дар ҳар ду забон вобаста ба дараҷаи бардошта шудани забон садоннокҳои бардошти боло, миёна ва поён фарқ карда мешаванд: а) садоннокҳои қатори пеши [i], [i:] – [и] дар муқоиса бо садоннокҳои қатори ақиб [a:], [ʌ], [o], [ɔ:], [u], [u:] – [o], [y] дорои бардошти боло мебошанд; б) садоннокҳои қатори омехта [Ə:], [Ə] бо бардошта шудани забон талаффуз карда мешаванд, ки забон ба таври ҳамвор дар ҳолати оромии комил мехобад ва нӯги он каме ба дандонҳои поёни мерасад; в) барои талаффузи дурусти овозҳои садоннок ҳамчунин бояд ба фарқияти асосӣ дар мавқеи лабҳо таваҷҷуҳ зоҳир кард.

Боби сеюми рисола – **“Таҳлили муқоисавии овозҳои ҳамсадои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** – аз ҳашт фасл иборат аст. Дар он артикулятсияи овозҳои ҳамсадо ва ҳамчунин аломатҳои фарқкунанда дар забонҳои мавриди муқоиса таҳқиқ карда мешаванд.

Дар фасли аввал баъзе аз вижагиҳои артикулятсияи овозҳои ҳамсадо дар забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳлил қарор мегиранд. Вобаста ба мавқеи пардаи ком овозҳо даҳонӣ ва димоғӣ шаванд.

Ғайр аз ин, мо метавонем овозҳои бештар баланд ё камтар баландро бо садои (шавшуви) бештар ё камтар ба вучуд орем. Дар бештари мавридҳо ин ба мавқеи забон робита дорад, ки дар он мавридҳои зерин фарқ карда мешавад: нӯги забон (дар ин маврид ҳамсадоҳои забони англисӣ ба ҳамсадоҳои апиқали (аз забони лотинии *apex* - болоӣ) табдил мешаванд); шона (лопатка), ки дар сохтани ҳамсадоҳои русии ламиналӣ иштирок мекунад; қисмати пеши забон, ки ба коми саҳт бардошта шуда, дар забони русӣ ҳодисаи палатализатсияро (комишавӣ) ба вучуд меорад; қисмати ақибии забон, ки ба

тарафи коми сахт ҳаракат намуда, ҳодисаи веляризатсияро ба вучуд меорад ва ниҳоят, решаи (асоси) забон.

Узвҳои ғаъоли нутқ ҳаракат намуда, бо узвҳои ғайриғаъоли нутқ алоқа барқарор мекунанд, яъне артикуляторҳои ғайриғаъол монанди дандонҳо, алвеолаҳо (ҳафраҳои дандонӣ; дӯнгичаи сахт дар пушти дандонҳои болоӣ), коми сахт. Номҳои латинии онҳо барои гурӯҳбандии овозҳо истифода шудаанд. Ба таври мисол, барои мо бисёр муҳим аст, ки ҳамсадоҳои бештар зуд-зуд истифодашаванда [t, d, n, l, s, z] дар забони англисӣ дар алвеолаҳо талаффуз карда мешаванд ва бинобар ин, ҳамсадоҳои алвеолӣ номида мешаванд ва ҳамсадоҳои тоҷикии [т, д, н, л, с, з] ҳангоми расидани забон ба дандонҳо талаффуз карда мешаванд ва ҳамсадоҳои дандонӣ ном доранд.

Дар фасли дуюм ҳамсадоҳои гуногун аз рӯи узви амалкунанда дар талаффузи онҳо баррасӣ карда мешаванд. Ҳамсадоҳо на танҳо аз рӯи хусусияти монеаӣ бавучудоварандаи садо (шавшув), балки ҳамчунин аз рӯи он фарқ карда мешаванд, ки кадом узв кори асосиро анҷом медиҳад. Ҳамроҳ бо фарқ кардани ҳамсадоҳо аз рӯи узви амалкунандаи (яъне ғаъол) раванди талаффуз дар адабиёти забоншиносӣ ва ҳамчунин дар адабиёти махсуси бахши фонетика аксари вақтҳо фарқ гузоштан аз рӯи ҷойи амал ба назар мерасад (яъне мутобиқи узви ғайриғаъол). Аъзои ғайриғаъол наметавонанд кореро анҷом диҳанд. Аз ин рӯ, артикулятсияи ҳамсадоҳо бо амали аъзои ғаъол сурат мегирад. Дар мавриди ҷойи (мақони) амал бошад, он, ҳадди ақал, барои хусусияти навӣ асосии ҳамсадо, аз аҳамияти назаррас бархурдор нест. Тавре ки таҳқиқоти махсус нишон медиҳанд, ҳатто дар ба вучуд овардани чунин садои хос, ки ба садонокҳои навӣ “5” хос аст ва онро маъмулан ба он чизе рабт медиҳанд, ки ҷараёни ҳаво ба дандонҳо “бармехӯранд”, узви ғайриғаъол ҳеч нақшро бозӣ намекунад [2, 211].

Дар фасли сеюм маълумот дар бораи принсипҳои асосии гурӯҳбандии ҳамсадоҳои забонҳои мавриди муқоиса пешниҳод карда шудааст.

Ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мутобиқи принципҳои зерин гурӯҳбандӣ карда мешаванд:

- мутобиқи монсаҳо ва роҳҳои тавлиди садо;
- мутобиқи қори узви фаъоли нутқ ва макони ба вучуд омадани монса;
- мутобиқи иштироки садопардаҳо.

Аз рӯи навъи ба вучуд омадани монса ва роҳи тавлиди садо, ҳамсадоҳо дар ҳар ду забон ба се гурӯҳи калон тақсим мешаванд: зич, роғ ва аффрикатҳо. Ба вучуд омадани ҳамсадоҳои зич тавассути ҷафсшавии (зич шудани) комили узвҳои талаффузқунандаи нутқ ба даст меояд, яъне тавассути ба вучуд омадани монсаи комил дар ковокии даҳон барои ҷараёни ҳаво. Агар ҳангоми кушодани монса, ҷараёни ҳаво овози саҳти монанди таркиширо ба вучуд орад, ҳамсадо тарқанда номида мешавад, ба монанди: ҳамсадоҳои тоҷикии [б], [г], [к], [п], ҳамсадоҳои англисии [b], [g], [k], [p]. Ҳангоми талаффузи сонантҳои зич гузаргоҳ барои ҳаво тавассути ковокии даҳон баста аст, зеро коми нарм ба поён сар дода шудааст. Ҷараёни ҳаво тавассути ковокии бинӣ равона карда мешавад. Сонантҳои зичи бо ин роҳ талаффузқардашуда [м], [н], [п], [р] сонантҳои димоғӣ номида мешаванд.

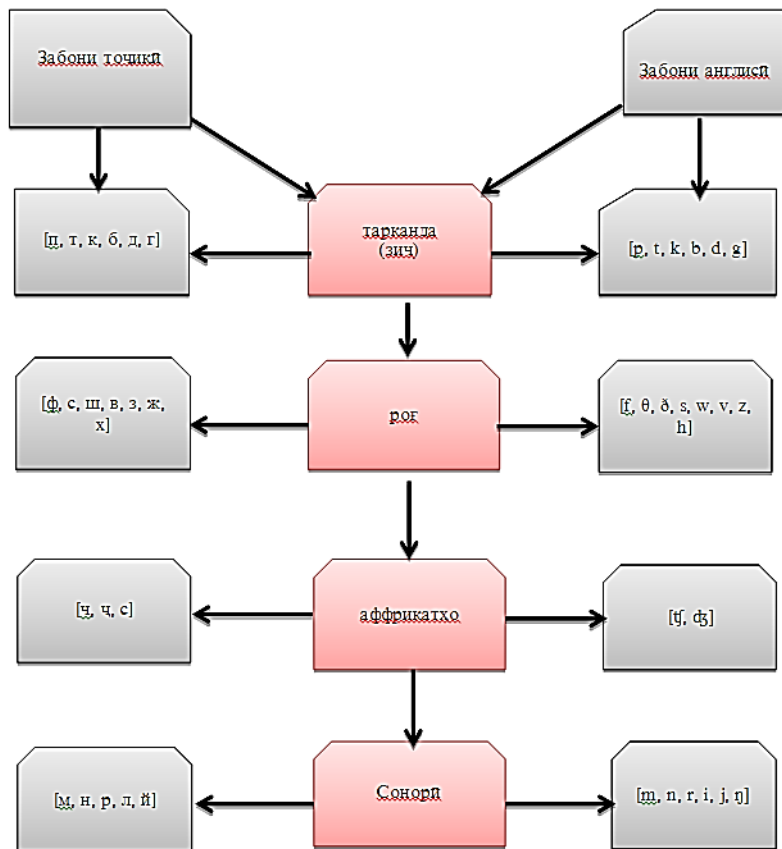
Ҳангоми талаффуз қардани ҳамсадоҳои роғ танҳо каме наздикшавии узвҳои талаффузқунандаи нутқ ба ҷшам мерасад. Агар роғи бо ин роҳ бавучудодада бисёр васеъ набошад, пас дар талаффузи ҳамсадоҳо садои соиш зиёд мешавад. Чунин ҳамсадоҳо фрикативӣ ё молишхӯранда ном доранд. Мисол: ҳамсадоҳои тоҷикии [в], [ф] ва ҳамсадоҳои англисии [f], [v].

Ҳангоми талаффузи сонантҳои роғи гузаргоҳ барои ҷараёни ҳаво каме васеътар аст. Ҳаво ё ба дарозии ҳамаи ҳамвории забон, овозҳои [й], [j] ва ё ба паҳлӯҳои забон равона карда мешавад – овозҳои [л], [l]. Аз ин рӯ, овозҳои монанди [й], [j], [w], [r] сонантҳои миёна номида мешаванд ва овозҳои [л], [l] ба сонантҳои паҳлӯӣ ё латералӣ дахл доранд.

Мо ин ҷо зарур мешуморем, ҷадвали овозҳои ҳамсадои забонҳои тоҷикиро пешниҳод намоем.

Ҷадвали №2. Таснифи овозҳои ҳамсадо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Мутобиқи кори узви фаоли нутқ ва макони монеа, ҳамсадоҳои дар забонҳои муқоисашаванда ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

– ҳамсадоҳои лабулабӣ, ки ҳангоми талаффузи онҳо монеаҳо тавассути ҷафс кардан ё наздик шудани лабҳои болоӣ ва поёни ба вучуд меоянд. Ба гурӯҳи мазкур ҳамсадоҳои тоҷикӣ [б], [м], [п] ва ҳамсадоҳои англисӣ [b], [m], [p], [w] дохил мешаванд;

– ҳамсадоҳои лабудандонӣ, ки хангоми талаффузи онҳо монеа тавассути наздик шудани дандонҳои болоӣ ва лаби поёнӣ ба вучуд меояд, ба таври мисол, ҳамсадоҳои тоҷикии [в], [ф] ва ҳамсадоҳои англисии [f], [v];

– ҳамсадоҳои пешизабонӣ, ки хангоми талаффузи онҳо дар ба вучуд овардани монеа пушти мобайнии забон иштирок мекунад.

Дар миёни ҳамсадоҳои пешизабонӣ бояд ҳамсадоҳои зерин фарқ карда шаванд: дорсалӣ (пуштизабонӣ), ки хангоми талаффузи онҳо нӯги забон ғайрифաъол ва каме ба поён сар дода шудааст, мисол, ҳамсадоҳои [т], [н] дар забони русӣ; апиқалӣ, ки хангоми талаффузи онҳо узви фаъол ҳуди нӯги забон аст, ба таври мисол, дар мавриди ҳамсадоҳои забони англисӣ [л], [н], [з], [т]; ва ниҳоят, ҳамсадоҳои какуминалӣ, вақте ки нӯги забон каме ба тарафи ақиб гардонида шудааст, мисол, хангоми талаффузи ҳамсадои тоҷикии [р] ва ҳамсадои англисии [r].

Ҳамсадоҳои пешизабонӣ, ки дар сатҳи дохилии дандонҳо талаффуз карда мешаванд, ҳамсадоҳои дандонӣ (пешизабонӣ) номида мешаванд. Ба таври мисол, ҳамсадоҳои тоҷикии [д], [т], [з], [с], [н], [л]. Дар забони англисӣ ҳамсадоҳои дандонӣ вучуд надоранд ва ҳамсадоҳои пешизабонии [θ],[ð] ҳамсадоҳои байнидандонӣ мебошанд, ки хангоми талаффузи онҳо нӯги забон миёни дандонҳо қарор мегирад. Ҳамсадоҳои пешизабонӣ, ки дар алвеолаҳо талаффуз карда мешаванд, ҳамсадоҳои алвеолӣ номида мешаванд. Мисол, ҳамсадоҳои [т], [д], [н].

Ҳамсадоҳои байнинизабонӣ тавассути пушти мобайнии забон талаффуз карда мешаванд, ки он ба тарафи коми саҳт бардошта мешавад. Аз ин рӯ, мутобиқи макони ба вучуд омадани монеа, онҳо ҳамсадоҳои палаталӣ (қомӣ) номида мешаванд: [й], [j].

Ҳамсадоҳои ақибизабонӣ тавассути қисми ақибии забон талаффуз карда мешавад, ки дар ин хангом забон ба коми нарм бардошта мешавад. Аз ин рӯ, онҳо ҳамсадоҳои ақибикомӣ ё

велярӣ номида мешаванд. Мисол, ҳамсадоҳои тоҷикии [г], [к], [х] ва ҳамсадоҳои англисии [k], [g], [ŋ].

Бояд зикр намуд, ки дар забони тоҷикӣ ҳамсадоҳои вучуд доранд, ки онҳо бо кӯмаки нӯги забон талаффуз карда мешаванд ва ба гурӯҳи онҳо мумкин аст овозҳои зерин дохил карда шаванд: [ғ], [х], [қ]. Чунин овозҳо дар забони англисӣ вучуд надоранд.

Дар фасли чаҳорум маълумот дар бораи хусусияти умумӣ ва талаффузи овозҳои ҳамсадо дар забонҳои мавриди муқоиса ироа мешавад. Бояд зикр кард, ки дар ҳар ду забон овозҳои ҳамсадо дорои хусусиятҳои гуногуни умумӣ ва талаффузӣ ҳастанд. Агар дар забони тоҷикӣ як ҳамсадо тавассути лаб талаффуз карда шавад, дар забони англисӣ овозе вучуд дорад, ки он тавассути димоғ талаффуз карда мешавад.

Дар фасли панҷуми боби сеюм хусусиятҳои фарқкунандаи овозҳои ҳамсадо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври муфассал баррасӣ карда мешаванд. Овозҳои ҳамсадо дар забонҳои муқоисашаванда аз нигоҳи миқдор баробар ҳастанд: 24 (25), ҳарчанд овозҳои ҳамсадои забони англисӣ дорои як қатор аломатҳои фонематикӣ мебошанд, ки онҳо дар забони тоҷикӣ вучуд надоранд. Ҳамсадоҳои ба истилоҳ “мушобех”, ки аз нигоҳи берунӣ монанд ҳастанд, дар воқеъ, яқсон нестанд.

Ҳамсадоҳои лабулабӣ, зичи (б), (п), (м) амалан бо ҳамин гуна ҳамсадоҳо дар забони англисӣ мувофиқ ҳастанд.

Бар хилофи овози англисии [р], овози тоҷикии (п) қисман ё комилан мумкин аст чарангдор бошад, вақте ки он дар пеши ҳамсадоҳои чарангдор қарор мегирад: чопгар (чобгар).

Дар забони англисӣ ғайр аз ин се овози зичи лабулабӣ боз як овози лабулабии роғии [w] вучуд дорад. Сонанти мазкур нимсадонок аст. Онро наметавон на бо садоноки (у) ва на бо ҳамсадои (в) иваз кард. Иваз кардани [w] ба [v] аз нигоҳи фонематикӣ ғалат мебошад, ки он боиси омехташавии калимаҳои wine [wain] (шароб) – vine [vain] (ток) мешавад.

Ҳамсадоҳои (в), (ф) – овозҳои лабӣ-лабӣ, роғии пуршавшув мебошанд ва амалан бо ҳамсадоҳои [v] и [f] мувофиқ ҳастанд.

Бояд зикр кард, ки вакте ҳамсадои тоҷикии (в) дар охири калима пас аз садоноки (о) ё дар байни садонокҳои (о, у, ў) қарор дорад, он тақрибан ҳамчун овози англисии лабулабии [w] талаффуз карда мешавад: гувоҳ /гувоҳ/, гов /гов/; нов /нов/; гуворо /гуворо/.

Ҳамсадоҳои (т), (д) овозҳои пешизабону-дандонӣ, зич ва шавшувдор буда, аз ҳамсадоҳои англисии [t], [d] фарқ мекунанд, ки онҳо ҳамсадоҳои алвеолӣ-апиқалӣ мебошанд. Ғайр аз ин, дар забони тоҷикӣ ҳамсадои [д] дар охири калима қисман ҷарангдории худро аз даст медиҳад, ки ин ҳолат дар забони англисӣ имконнопазир мебошад ва ё боиси омехташавии калимаҳои зерин мешавад: [si:d] (туҳм) – [si:t] (ҷой).

Ҳамсадоҳои пешизабонӣ [с, з, ж, ш, ч, ҷ] тавассути наздикшавии қисми пеши забон ба дандонҳои болоӣ ва алвеолаҳо талаффуз карда мешаванд. Ҳангоми артикулятсияи ҳамсадоҳои пешизабонии роғӣ (с, з, ш, ж), забон ба қом наздик шуда, дар васат роғро ба вучуд меорад. Аффрикатҳои тоҷикии ч, ҷ монанди аффрикатҳои англисии [tʃ], [dʒ] пешизабонӣ ҳастанд. Ҳангоми талаффузи [tʃ], [dʒ] нӯг ва қисмати пеши забон ба алвеолаҳо бардошта шуда, ба онҳо қомилан ҷафс ва сипас оҳиста кушода мешаванд.

Ҳангоми талаффузи ҳамсадоҳои ақибизабонии шавшувдор (к, ғ) ва ҳамсадои роғии (х), пушти ақибии забон ба забонҷаи хурд мерасад. Чунин овозҳо дар забони англисӣ вучуд надоранд.

Барои талаффузи ҳамсадои фарингалӣ, роғӣ, бечаранг ва шавшувдори (х) бояд ба забон мавқеияте дода шавад, ки барои талаффузи (и) зарур аст ва он ҳамчунин бояд бо садо (шавшув) ҳамроҳӣ кунад. Роғ ҳангоми талаффузи (х) васеъ аст. Бояд зикр кард, ки овози (х) бо овози садоноки ҳамсоя фуруӯ бурда мешавад: сихат – сиат, моҳӣ – мой ва ғайра.

Бар хилофи ҳамсадои тоҷикии [х], ҳамсадои англисии [h] бо тангшавии заифи гузаргоҳ барои ҳаво дар байни асоси забон ва девораи даҳон талаффуз карда мешавад. Овози [h] ба нафаскашии сабук монанд аст. Аъзои нутқ дар ҳолати аввалия барои талаффузи ҳамсадои баъдӣ қарор мегиранд ва дар мавқеи мазкур ҳаво бароварда мешавад: his, house.

Дар фасли шашуми боби мазкур маълумот дар бораи фонемаҳои забони англисӣ пешниҳод шудаанд, ки онҳо дар забони тоҷикӣ мутобиқат надоранд. Дар забони тоҷикӣ овозҳои [θ], [ð], [w], [ŋ] вучуд надоранд ва зарур аст, ки дар ибтидо мавқеи узвҳои нутқ ҳангоми талаффузи овозҳои мазкур нишон дода шавад.

Барои талаффузи овозҳои [θ], [ð], ҳаво тавассути роғе мегузарад, ки бо нӯг ва канори забон ва ҳамчунин дандонҳои болоӣ ба вучуд меояд. Дар талаффузи овозҳои мазкур лабҳо иштирок намеkunанд. Лабҳо тавре боз ҳастанд, ки канорҳои дандонҳои болоӣ ва поёни дида мешаванд. Талаффузи нодурусти овозҳои мазкур боиси ғалатфаҳмӣ ва омехташавии калимаҳои saw [so:] – thaw [θo:] мешавад.

Гӯяндагони забони тоҷикӣ аксари вақтҳо [θ]-ро бо [s], [ð] бо [z] ва ҳатто [ts] ва [dz]-ро омехта мекунанд.

Иваз кардани овозҳои [θ], [ð] ва палатализатсия (комишавии) онҳо қабл аз садонокҳои қатори пеш иштибоҳи дағал маҳсуб меёбад.

Сонанти лабулабӣ, ақибзабонӣ, роғӣ ва миёнаи [w] барои тоҷикзабонон душворҳои зиёдро пеш меоранд. Маъмулан тоҷикон онро ҳамчун [v] ё [u] талаффуз мекунанд, ки комилан нодуруст аст. Барои дуруст талаффуз кардани фонемаи [w] бояд забонро саҳт доирашакл карда, сӯроҳии доирашаклро ба вучуд овард ва пушти ақибзабонро ба коми нарм бардошт.

Сонанти ақибзабонии зич-димоғии [ŋ] дар забони тоҷикӣ вучуд надорад. Хонандагони тоҷик бояд донанд, ки [ŋ] ва [n] – фонемаҳои мухталиф ҳастанд ва ивазкунии онҳо ғайриимкон аст, зеро чунин ивазкунӣ боиси омехташавии калимаҳои [sin] – [sɪŋ] - (гуноҳ кардан – суруд хондан), [θin]-[θiŋ] - (тунук – чиз), [wɪn] – [wiŋ] (бурд кардан - қанот) мешавад.

Барои талаффузи дурусти [ŋ] бояд бо даҳони боз ҳаво тавассути бинӣ ба берун бароварда шавад. Ҳамзамон пушти ақибзабон чафс карда мешавад, ки он ба тарафи коми нарм фароварда шудааст. Бояд ба ивазкунии сонанти зич-димоғии [ŋ] бо овози апиқалӣ-алвеолии [n] роҳ дода нашавад.

Дар ду фасли охири боби сеюм пахншавии фонемаҳо, сохтори ҳичо, зада ва оҳанг (интонатсия) дар забонҳои муқоисашаванда баррасӣ карда мешаванд.

Дар ҳулоса нуқоти асосии таҳқиқот натиҷагирӣ карда мешаванд. Дар натиҷаи таҳлили муқоисавӣ муайян карда шуд, ки заминаҳои артикулятсиявии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мутафовит ҳастанд, ҳарчанд дар онҳо ҳамчунин хусусиятҳои мушобеҳ мушоҳида карда мешаванд. Шабоҳат дар низоми вокализм дар он ифода меёбад, ки дар ҳар ду забон садонокҳо ба овозҳои қатори пеш, омехта ва ақиб, бардоши боло, миёна ва ақиб ва бо лабиализатсия ва бидуни лабиализатсия талаффузшаванда ҷудо мешаванд. Хусусиятҳои фарқкунандаи вокализм дар забони англисӣ аз он иборат аст, ки дар он мавҷудияти мавридҳои зерин мушоҳида карда мешавад: а) тақсимкунии ҷуфтӣ аз нигоҳи сифат фарқкунандаи садонокҳои дароз ва кӯтоҳ: I:-I, u: -u ва ғайра; б) фонемаҳои қатори амики ақибзабонии омехта; в) дифтонгҳо ва трифтонгҳо; г) хусусияти фонематикии дарозӣ ва кӯтоҳӣ. Дар забони тоҷикӣ ҳамаи аломатҳои мазкур вучуд надоранд, ҳарчанд гоҳ-гоҳ дарозӣ ва кӯтоҳии овозҳо мушоҳида карда мешаванд: (и, у) – бино -бино, дурр- дур.

Вокализми забони тоҷикиро иштибоҳан дорои ҳашт фонема меҳисобиданд. Ҳангоми чунин баррасӣ, фонемаҳо на танҳо аз рӯи аломати сифат, балки ҳамчунин аз рӯи аломати миқдор муайян карда мешаванд (таърихан садонокҳои дароз ва кӯтоҳи и-и, у-у). Таҳлили забони муосир нуқтаи назари навро дар бораи мавҷуд будани шаш фонемаи садонок дар таркиби фонемаи муосир пешниҳод намуд. Ҳангоми чунин баррасӣ, аломати миқдорӣ аҳамияти худро аз даст дод. Ин ду нуқтаи назар дар муддати дуру дароз вучуд доштанд, вале далелҳои забонӣ дурустии нуқтаи назари навро тасдиқ намуданд.

Дар низоми вокализми муосири забони тоҷикӣ зергурӯҳи фонемаҳои садонок ба овозҳои дароз ба кӯтоҳ вучуд надоранд. “Фаҳмиши дарозии *m* бо кӯтоҳӣ дар забони адабии муосири тоҷик бамавқеъ ба назар мерасад. Танҳо дар як мавқеи фонетикӣ – дар ҳичои кушодаи пеш аз зада – фарқият танҳо дар

садонокҳои таърихан дароз ва кӯтоҳи *и*, *у* хифз карда мешавад. Дар ҳамаи дигар мавқеҳо *и* < эронии *і*, *у* < эронии *ї*” на дар муносибати сифатӣ ва на дар муносибати миқдорӣ фарк мекунад. Чунин фарқ нагузоштан ҳам аз рӯи дарозӣ ва ҳам аз рӯи сифат ҳамчунин дар садоноки *у* < *и*, *и*, *у* < *и* мушоҳида карда мешавад. Миқдори калимаҳое, ки дар онҳо таърихан дароз аст: *и*, *и*: < *І* дар ҳиҷои пеш аз задаи кушод қарор дорад, кам мебошад, на бештар аз 15-20 адад барои ҳарду ин садонок.

Дар забонҳое, ки зергурӯҳи фонологии садонокҳо ба садонокҳои дароз ва кӯтоҳ вучуд дорад, садонокҳои дароз ҳамчун пуршиддат ва садонокҳои кӯтоҳ ҳамчун бешиддат ҳисобида мешаванд. Ҳамаи садонокҳои забони тоҷикӣ бешиддат ҳастанд. Вале бояд дар назар дошт, ки садонокҳои забони тоҷикӣ дорои бардошти баланд (*и*, *у*) мебошанд ва бо каме шиддат талаффуз карда мешаванд, ки хангоми муқоиса бо дигар фонемаҳои забони тоҷикӣ зоҳир мешавад.

Шабоҳат дар низоми консонантизм мавридҳои зеринро дар бар мегирад: дар ҳар ду забон ҳамсадоҳо бечаранг ва чарангдор, лабӣ-лабӣ, лабӣ-дандонӣ, пешизабонӣ, байнизабонӣ, фарингалии ақибзабонӣ ва зич, фарингалии ақибзабонӣ, зич, ва роғ мешаванд.

Дарозии овозҳои забони англисӣ аз мавқеи онҳо дар калима вобастагӣ дорад. Агар овозҳои садоноки дароз ва дифтонгҳо дар ҳолати беада қарор гиранд, пас онҳо ба таври нимдароз талаффуз карда мешаванд.

Муқоисаи фонемаҳои ҳамсадо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои муайян кардани мавридҳои зерин имконият медиҳад:

а) миқдори фонемаҳои ҳамсадо дар ҳар ду забон баробар аст, яъне 24 фонема;

б) дар зернизоми ҳамсадоҳои забонҳои мавриди муқоиса ҳамсадоҳои роғ, зич ва ҳамчунин аффрикатҳо вучуд доранд;

в) дар забони тоҷикӣ 7 минтақа ва дар забони англисӣ 6 минтақа вучуд дорад (ниг. чадвали фонемаҳои ҳамсадои ҳар ду забон);

г) дар ҳар ду забон мавридҳои ивазшавии (пайи ҳам омадани) ҳамсадоҳои мушоҳида карда мешавад;

ғ) паҳншавии фонемаҳои ҳамсадо дар забонҳои муқоисашаванда ба якдигар мувофиқ нестанд, мисол, фонемаи [h]-и забони англисӣ ҳаргиз дар мавқеи охир дар ҳиҷо ё калима намеояд, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ (х) аксари вақтҳо дар мавқеи охир дар калима ё ҳиҷо мушоҳида карда мешавад: (ҷароғох, мох, подшоҳ, роҳ ва ғайра);

д) фарқияти бештари фонемаҳои ҳамсадо дар забонҳои мавриди муқоиса дар гурӯҳи ҳамсадоҳои сонорӣ мушоҳида карда мешавад (фонемаи [n] монандии худро дар забони тоҷикӣ надорад);

е) дар забони тоҷикӣ дар зернизоми ҳамсадоҳои ҳодисаи барҳамхурӣ (нейтрализатсия) ба назар мерасад. Фонемаҳои ҷарангдор дар охири калима ё ҳиҷо ҷарангдорӣ худро аз даст медиҳанд (сад (сат)), дар ҳоле ки барои забони англисӣ чунин ҳодиса хос намебошад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. Изд. 5-е. - М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. -576 с.
2. Аракин, В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков: Учеб. пособие для студентов пед. институтов / В.Д. Аракин. – Л.: Просвещение, 1979. – 259 с.
3. Сино, А. Сочинения. Том первый / А. Сино. - Душанбе: Дониш, 2005.-960 с.
4. Сино, А. Сочинения. Том второй / А. Сино. - Душанбе: Дониш, 2005.-842 с.
5. Бодуэн-де Куртенэ, И. А. Некоторые отделы “Сравнительной грамматики“ славянских языков / И. А. Бодуэн-де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. - Том 1. - М: Изд-во АН СССР, 1963. - С. 123-124.
6. Джаматов, С. Словарь лингвистических терминов: английский-русский-таджикский / С. Джаматов.-Душанбе: Шуджоён, 2011. - 250 с.

7. Зиндер, Л.Р. Общая фонетика / Зиндер Л. Р. - М.: Высшая школа, 1979. -312 с.
8. Насируддини Туси. Нормы поэзии - Душанбе: Ориёно, 1992. – 152 с
9. Саид Ризо Ализаде Сарфу наҳви забони тоҷикӣ барои мактабҳои ибтидоӣ ва миёна Самарканд: Уч. Пед. из, 1926. – 123
10. Ходжа Хасани Нисори и его лингвистические мысли / Д. Хочаев. – Душанбе, 2003. – 109 с.
11. Хаскашов, Т. Фонетика таджикского современного литературного языка / Т. Хаскашов. – Душанбе: Просвещение, 1989.- 200 с.
12. Jones, D. The Definition of a Phoneme / D. Jones // Le Maitre Phonetique. -1929. - No. 3. - P. 43-44.
13. Jones, D. The Phoneme: its Nature and Use / D. Jones. - 3rd ed. -Cambridge: Cambridge University Press, 1967. - 284 p.

Муқаррароти асосии диссертатсия дар мақолаҳои нашришудаи зерини муаллиф инъикос гаштааст:

14. Каримова Д. Фонетические свойства некоторых звуков таджикского языка в сопоставлении с английским / Д. Каримова // Вестник ТГПУ им. С. Айни, 2017. –№3, серия филологии. – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2017. – С. 79-82
15. Каримова Д. Артикуляционная характеристика гласных звуков таджикского и английского языков / Д. Каримова // Вестник ТНУ, 2017. –№3. серия филологии. – Душанбе: Сино, 2017. – С. 78-84.
16. Каримова Д. Классификация согласных звуков таджикского и английского языков / Д. Каримова // Вестник ТНУ, 2017. –№4, серия филологии– Душанбе: Сино, 2017. – С. 98-104.
17. Каримова Д. Дифференциальные признаки гласных таджикского и английского языков / Д. Каримова // Вестник ТГПУ им. С. Айни, 2018. –№2, серия филологии. – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2018. – С. 85-89.
18. Некоторые фонетические особенности британского и американского вариантов английского языка/ Д. Каримова

- // Исследование. – Душанбе: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2018. – №5. – С. 35-38.
19. Каримова Д. Некоторые различия в звуковом строе таджикского и английского языков // Масъалаҳои мубрами филологияи муосир ва технологияи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олии. – С. 34-37.
  20. Каримова Д. Некоторые дифференциальные свойства артикуляции английских гласных [ɔ], [ɔ:], [u], [u:] [ə], [ə:] и таджикские [o], [y], [ȳ] / Д. Каримова // Масъалаҳои мубрами филологияи муосир ва технологияи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олии. – Душанбе: Матбаи ДДОТ ба номи С. Айни, 2017. – С. 34-37.
  21. Каримова Д. Дифференциальные особенности согласных звуков в таджикском и английском языках / Д. Каримова // Масъалаҳои мубрами лингвистика, тарҷума, адабиёт ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олии бахшида ба 20-солагии Рӯзи ваҳдати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Матбаи ДДОТ ба номи С. Айни, 2017.. – С. 21-30.
  22. Каримова Д. Некоторые различительные признаки артикуляции английских гласных [a:], [a] и таджикского гласного [a] / Д. Каримова // Масъалаҳои мубрами лингвистика, тарҷума, адабиёт ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олии бахшида ба 20-солагии Рӯзи Ваҳдати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Матбаи ДДОТ ба номи С. Айни, 2017. – С. 21-30.
  23. Каримова Д. К вопросу об источниках формирования фонетики современного таджикского языка / Д. Каримова // Актуальные проблемы современной филологии и технологии преподавания иностранных языков в ВУЗЕ. – Душанбе: Матбаи ДДОТ ба номи С. Айни, 2017. – С.163-168.
  24. Каримова Д. Дифференциальные свойства артикуляции некоторых английских и таджикских гласных / Д. Каримова // Актуальные проблемы современной филологии и технологии преподавания иностранных языков в ВУЗЕ. – Душанбе: Матбаи ДДОТ ба номи С. Айни, 2017. – С. 169-174.
  25. Каримова Д. Назаре ба низоми фонетикии забони англисии давраи қадим / Д. Каримова // Конференсия

илмӣ-амалии ҷумхуриявӣ дар мавзӯи «Масаъалаҳои мубрами филология ва тарҷума ба ифтихори 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 85-солагии ДДОТ ба номи Садриддин Айни ва 20-солагии кафедраи «Услубшиносӣ ва назарияи тарҷума». – Душанбе: «Сабрина-К», 2016. – С. 91-99.

26. Каримова Д. Некоторые различия в звуковом строе таджикского и английского языков / Д. Каримова // Актуальные проблемы лингвистики, переводоведения и методики обучения иностранным языкам в высшей школе. – Душанбе. - Матбаи ДДОТ ба номи С. Айни 2018. –С. 132-134.
27. Каримова Д. Об использовании интонации и ударения в текстах / Д. Каримова // Актуальные проблемы лингвистики, переводоведения и методики обучения иностранным языкам в высшей школе. – Душанбе. - Матбаи ДДОТ ба номи С. Айни, 2018. – С.135-136.
28. Каримова Д. Источники становления систем вокализма и консонантизма английского языка/ Д. Каримова // Язык как соединитель цивилизации: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2018. – С. 55-56
29. Каримова Д. Роль таджикских фонетистов в исследовании фонетики таджикского языка во второй половине 20 века// Язык как соединитель цивилизации: Изд-во ТГПУ им. С. Айни, 2018.

АННОТАЦИЯ

диссертационной работы Каримова Дилафруз Насибовна на тему: «Сопоставительный анализ систем вокализма и консонантизма в таджикском и английском языках», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 –сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Проблема изучения и исследования систем вокализма и консонантизма в таджикском и английском языках – одна из наиболее часто изучаемых проблем таджикского и английского языкознания.

Начало изучения и исследования механизма становления и развития звуков речи относится к середине XVII века; вопросы преподавания и обучения глухонемых стали причиной такой необходимости [труды Дж. Уоллиса, И. К. Аммана Х. П. Бонета]. Х. Краценштейн положил начало акустической теории гласных в конце XVIII века, которая была сформирована Л. Ф. Гельмгольцем в середине XIX века. Тем не менее, исследования в области анатомии и физиологии звукообразования были обобщены в трудах Э. В. Брюкке уже к середине XIX века. Однако учение о звуковой стороне языка во всех его разделах было впервые представлено в работе Э. Зиверса и Й. Шмидта «Grundzüge der Lautphysiologie» с лингвистической точки зрения

Значительное влияние на разработку принципов описания фонетических систем оказали труды общетеоретического и общепрактического характера таких выдающихся фонетистов, как Бодуэн-де Куртенэ (1874, 1885), Н.В. Крушевский (1890), Н.С. Трубецкой (1920, 1930), В.А. Богородицкий (1880, 1902), Л.В. Щерба (1912, 1915, 1924), Е.Д. Поливанов (1923, 1928), Р.И. Аванесов (1937, 1958), А. А. Реформатский (1961, 1968, 1986), Дж. Уэлза (2000), Д. Джоунза (2003), П.С. Кузнецов (1940), Г.С. Ахвледиани (1949), Ахманова О.С. (1966), В.Н. Сидоров (1945), Л. Р. Зиндер (1960, 1965, 1968, 1997, 2007), С.В. Кодзасов, О.Ф. Криванов (1981, 2001, 2004), М. И. Магусевич (1978), Л. Бузургзода (1940), В. Соколова (1949), В.С. Расторгуева (1955), Ш. Бобомуродов (1974, 1977, 1978, 1985, 1987, 1995, 1999, 2005), А. Ньматов (1967), В. К. Орфинская (1946), М. Шахобова (1985), М. Файзов (1985, 1992, 1999), Т. Н. Хаскашов (1980, 1983, 1984, 1989, 2001), Д.И. Холназаров (1991), Д. Саймиддинов (2010), Р. Шоев (2012), С. Джаматов (2011) и др.

Цель исследования заключается в сопоставительно-типологическом освещении систем вокализма и консонантизма в таджикском и английском языках.

Научная новизна исследования обусловливается, прежде всего, полной не исследованностью систем вокализма и консонантизма в таджикском и английском языках, и данное исследование является первой попыткой, посвященной сопоставительно-типологическому исследованию фонетических систем генетически родственных и морфологически разноструктурных, таджикского и английского; преимущественно, фонетический уровень даже одного языка представляют собой большой пласт языковой системы, который никак не может быть подробно исследовать и изучать даже в масштабах высокого уровня как кандидатской и докторской диссертации.

Сопоставительное и типологическое исследование и изучение данных пластов двух морфологически разнотипных и генетически неродственных языков выявляет новое направление, новые перспективы в контрастивной лингвистике, связанное с постижением закономерных тенденций формирования указанных языков при обстоятельстве их соположения, разрешающее дать в установленной степени ответы на ряд вопросов, относящихся различий и сходств в области фонетического состава таджикского и английского языков.

В целом, значимость работы обусловливается, во-первых, тем, что использованные в работе методология и конкретная методика сопоставления систем вокализма и консонантизма таджикского и английского языков могут быть применены при изучении фонетико-фонологических явлений и других германских и иранских языков; во-вторых, материалы и результаты работы, особенно по преодолению межъязыковой таджикско-английской интерференции в условиях родного таджикского языка, могут быть использованы в практике обучения иностранному языку в таджикоязычной аудитории; и, в-третьих, материалы, выводы и обобщения настоящей диссертации могут найти прикладное применение при составлении вузовского курса лекций по сравнительной типологии языков, при чтении соответствующего спецкурса, а также при подготовке учебников и учебных пособий по английской фонетике для вузов, при написании фонетических разделов учебных пособий и учебников по английскому языку для учебных заведений Республики Таджикистан.

ХУЛОСАИ МУХТАСАРИ

кори диссертатсионии Каримова Дилафрӯз Насибовна дар мавзӯи «Таҳлили муқоисавии низоми садонок ва ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология аз аз рӯйи ихтисоси 10.02.20.-забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ пешниҳод шудааст.

Масъалаи омӯзиш ва муқоисаи низоми садонокҳо ва ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ – яке аз масъалаҳои ағлаб омӯхташавандаи забоншиносии тоҷик ва англис мебошад.

Ибтидои омӯзиш ва таҳқиқи механизми ташаккул ва таҳаввули овозҳои нутқ ба миёнаи асри XVII рост меояд; масоили марбут ба тадрис ва омӯзиши афроди қару гунг боиси ба вучуд омадани чунин зарурат шуданд [қорҳои Ҷ. Уоллис, И.К. Амман, Х.П. Бонет]. Х. Кратсенштейн ба оғози назарияи акустикии садонокҳо дар охири асри 18 асос гузошт, ки аз ҷониби Л.Ф. Гелмголтс дар миёнаи садаи 19 ташкил карда шуд. Бо вучуди ин, таҳқиқот дар бахши анатомия ва физиологияи шаклгирии овоз (звукообразование) дар қорҳои Э.В. Брюкке аллақай дар миёнаи асри 19 ҷамъбаст карда шудаанд. Ҳарчанд таълимот дар бораи ҷанбаи овоии забон дар кулли бахшҳои он бори аввал дар қори Э. Зиверс ва Й. Шмидт «Grundzüge der Lautphysiologie» аз нигоҳи забоншиносӣ пешниҳод шудааст.

Дар таҳияи принципҳои тавсифии муқоисаи низоми садонокҳо ва ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ қорҳои дорои хусусияти умуминазариявӣ ва умумиамалии мутахассисони маъруфи фонетика, ба монанди Бодуэн-де Куртенэ (1874, 1885), Н.В. Крушевский (1890), Н.С. Трубетской (1920, 1930), В.А. Богоридитский (1880, 1902), Л.В. Шерба (1912, 1915, 1924), Е.Д. Поливанов (1923, 1928), Р.И. Аванесов (1937, 1958), А.А. Реформатский (1961, 1968, 1986), Ҷ. Уэлз (2000), Д. Ҷоунз (2003), П.С. Кузнетсов (1940), Г.С. Ахвледиане (1949), Ахманова О.С. (1966), В.Н. Сидоров (1945), Л.Р. Зиндер (1960, 1965, 1968, 1997, 2007), С.В. Кодзасов, О.Ф. Криванов (1981, 2001, 2004), М.И. Матусевич (1978), У. Чейф (1988, 2000), Л. Бузургзода (1940), В. Соколова (1949), В.С. Расторгуева (1955), Ш. Бобомуродов (1974, 1977, 1978, 1985, 1987, 1995, 1999, 2005), А. Нёматов (1967), В. К. Орфинская (1946), Р. Убайдуллоев (1973), А. Михайлов (1978) М.

Шахобова (1985), М. Файзов (1985, 1992, 1999), Т.Н. Хаскашов (1980, 1983, 1984, 1989, 2001), Д.И. Холназаров (1991), Д. Саймиддинов (2010), С. Ҷоматов (2011) ва дигарон таъсири назаррас расонидаанд.

Мақсади таҳқиқот дар тавзеҳи муқоисавӣ-типологии низоми садонок ва ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифода меёбад

Навоварии илмии таҳқиқот пеш аз ҳама ба таври комил таҳқиқ нашудан, мавриди омӯзиш қарор нагирифтани ва ҳатто фарогир набудани “қорҳои наздик” дар бахши муқоисаи низомҳои фонетикӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифода меёбад ва таҳқиқоти мазкур талоши нахустин дар мавриди таҳқиқи муқоисавӣ-типологии низомҳои фонетикӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи генетикӣ хеш ва аз нигоҳи морфологӣ дорои сохторҳои гуногун мебошад. Аслан сатҳи фонетикӣ ҳатто як забон қабати бузурги низоми забонӣ аст, ки наметавонад ба таври муфассал дар миқёси сатҳи баланд монанди рисолаи номзадӣ ва докторӣ таҳқиқ ва мавриди омӯзиш қарор гирад.

Таҳқиқи муқоисаваю типологӣ ва омӯзиши қабатҳои мазкури ду забони аз нигоҳи морфологӣ гуногуннавъ ва аз нигоҳи генетикӣ ғайрихеш (бегона), самти нав, дурнамоҳои чадидро дар забоншиносии муқобилавӣ (контрастивӣ) ошкор менамояд, ки бо дарёфтани тамоюлҳои меъёрии ташаккули забонҳои зикршуда ҳангоми муқобили ҳам гузоштани онҳо рабт дорад ва имкон медиҳад, то ба дараҷаи муайяншуда ба як қатор саволҳои вобаста ба тафовут ва шабоҳат дар бахши таркиби фонетикӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷавоб дода шавад.

Аҳамияти қор пеш аз ҳама дар он мебошад, ки истифодаи методология ва методикаи мушаххаси муқоисаи низоми садонокҳо ва ҳамсадоҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мумкин аст ҳангоми омӯзиши ҳодисаҳои фонетикӣ-фонологӣ ва дигар забонҳои олмонӣ ва эронӣ истифода шаванд; дуҷум, маводҳо ва натиҷаҳои қор, махсусан оид ба бартаараф намудани интерференсияи байнзабонии тоҷикӣ-англисӣ мумкин аст дар омӯзиши забони хоричӣ дар шароити забони модарии тоҷикӣ дар синфи дорои муҳассилини тоҷикзабон истифода шаванд;

сеюм, маводҳо, хулосаҳо ва натиҷагирии рисолаи мазкур мумкин аст дар амал ҳангоми хондани курсҳои лексионии ҳамгун барои аспирантон ва мутахассисон ҷиҳати навиштани қорҳои хатми ихтисосӣ оид ба мавзӯи фонетикаю фонология, ҳангоми таҳияи курсҳои лексионӣ дар мавриди типологияи муқоисавии забонҳо дар макотиби олии хондани курси махсуси муносиб ва ҳамчунин ҳангоми таҳияи китобҳои дарсӣ ва роҳнамоҳои таълимӣ дар бораи фонетикаи забони англисӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии ҳангоми навиштани ҷағрафҳои фонетикӣ китобҳои дарсӣ ва китобҳо оид ба забони англисӣ барои муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шаванд.

SUMMARY

for dissertation Dilafruz Karimova Nasibova on the topic: "a Comparative analysis of the systems of vocalism and consonantism in the Tajik and English languages," presented on competition of a scientific degree of candidate of philological Sciences, specialty 10.02.20 –comparative-historical, typological and contrastive linguistics

The problem of study and research the systems of vowels and consonants in the Tajik and English languages is one of the most important studied problems of Tajik and English linguistics.

The beginning of the study and research of the mechanism of formation and development of speech sounds refers to the middle of the XVII century; the issues of teaching and training of deaf became the reason for this need [works of J. Wallis, I. K. Amman X. P. Bonet]. X., Kratzenstein marked the beginning of the acoustic theory of vowels at the end of the XVIII century, which was formed by L. F. Helmholtz in the mid-nineteenth century. Nevertheless, studies in the field of anatomy and physiology of sound formation were summarized in the works of E. V. Brücke by the middle of the XIX century. However, the doctrine of the sound side of the language in all its sections was first presented in the work of E. Sievers and Y. Schmidt "Grundzüge der Lautphysiologie" from a linguistic point of view

Significant influence on the development of the principles of description of phonetic systems had works of General theoretical and

General practical nature of such outstanding phonetists as Baudouin de Courtenay (1874, 1885), N. In. Krushevsky (1890), N. S. Trubetsky (1920, 1930), V. A. Bogoriditsky (1880, 1902), L. V. Shcherba (1912, 1915, 1924), E. D. Polivanov (1923, 1928), R. I. Avanesov (1937, 1958), Reformatsky (1961, 1968, 1986), J. Trubetsky. Walse (2000), D. Jones (2003), P. Kuznetsov (1940), G. S. Akhvediani (1949), Akhmanova, O. S. (1966), V. N. Sidorov (1945), L. R. Zinder (1960, 1965, 1968, 1997, 2007), S. V. Kodzasov, O. F. Krisanov (1981, 2001, 2004), M. I. Matusevich (1978), L. Bozorgzad (1940), V. Sokolov (1949), V. S. Rastorgueva (1955), S. Mr. (1974, 1977, 1978, 1985, 1987, 1995, 1999, 2005), A. Neymatov (1967), V. K. Orlinska (1946), M. Saharova (1985), M. Faizi (1985, 1992, 1999), T. N. Cherkasov (1980, 1983, 1984, 1989, 2001), D. I. xolnazarov (1991), D. Saimuddinov (2010), P. Shoev (2012), P. Jumatov (2011), etc.

The aim of the study is to provide comparative and typological coverage of the systems of vocalism and consonantism in the Tajik and English languages.

The scientific novelty of the study is due, first of all, to the complete lack of research of the systems of vocalism and consonantism in the Tajik and English languages, and this study is the first attempt devoted to the comparative-typological study of phonetic systems of genetically related and morphologically diverse, Tajik and English; mainly, the phonetic level of even one language is a large layer of the language system, which can not be studied and studied in detail even at a high level as a candidate's and doctoral dissertation.

Comparative and typological study and study of these layers of two morphologically diverse and genetically unrelated languages reveals a new direction, new perspectives in contrastive linguistics, associated with the comprehension of natural trends in the formation of these languages under the circumstances of their juxtaposition, allowing to give answers to a certain extent to a number of questions relating to differences and similarities in the phonetic composition of the Tajik and English languages.

In General, the significance of the work is due, firstly, to the fact that the methodology used in the work and the specific method of comparison of the systems of vocalism and consonantism of the Tajik and English languages can be applied in the study of phonetic and phonological phenomena and other German and Iranian languages; secondly, the materials and results of the work, especially to overcome

the interlingual Tajik-English interference in the conditions of the native Tajik language, can be used in the practice of teaching a foreign language in the Tajik-speaking audience; and, thirdly, the materials, conclusions and generalizations of this dissertation can be applied in the preparation of the University course of lectures on comparative typology of languages, in the reading of the relevant special course, as well as in the preparation of textbooks and manuals on English phonetics for universities, in the writing of phonetic sections of textbooks and textbooks on English for educational institutions of the Republic of Tajikistan.